

Dostál, Bořivoj

Opevnění velmožského dvorce na Pohansku u Břeclavi

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1969, vol. 18, iss. E14, pp. [181]-218

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/109872>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

BOŘIVOJ DOSTÁL

OPEVNĚNÍ VELMOŽSKÉHO DVORCE NA POHANSKU U BŘECLAVI

K nejvýznamnějším objevům prvního desetiletí archeologických výzkumů na hradiisku Pohansku u Břeclavi¹ patří objev velmožského dvorce z doby Velké Moravy (tab. XVII). K rozlišení tohoto komplexu nemohlo pochopitelně dojít hned na počátku výzkumu, i když práce byly zahájeny právě v jeho areálu a charakteristické části byly objeveny již v první výzkumné sezoně v roce 1959. Teprve po prokopání značné plochy a postupném objasnění složité náleзовé situace bylo možné podat tuto interpretaci. Počátek problému vyvstal při výzkumu kostela a pohřebiště v severozápadní části hradiska, kdy na podloží byly zjišťovány tmavé pruhy; po vybrání humusovitého zásypu se objevily poměrně hluboké žláby s nerovnými stěnami a různě utvářenými dny. Takové žláby bývají běžně vykládány jako stopy po dřevěných ohradách, palisádách, v nichž kůly stavěné těsně vedle sebe byly usazovány v předem vyrytých rýhách. Tento výklad byl zřejmý hned na počátku, celkový smysl žlábků však zůstával skryt². Byli-li autoři výzkumu zdrženliví v celkové interpretaci, neboť všechny nabízející se výklady se nedaly v jednotlivostech uvést v soulad s nálezovou a stratigrafickou situací, dopouštěli se ve výkladu žlábků unáhlených soudů badatelé, pokoušející se zhodnotit nález základů zdejšího velkomoravského chrámu. Hlavní jejich chybou bylo, že nerespektovali stratigrafická pozorování. Tak J. Pošmourný uvažoval o existenci dřevěného ochozu na způsob své rekonstrukce staroměstského kostela ze Špitálce,³ aniž docenil, že základy kostela překrývají v jihozápadní části palisádový žlábek a že ten musí být tudíž starší. V. Richter spatřoval v obdélníkovité ploše vymezené žlábky pozůstatky starší pohanské svatyně, což je možné jako pracovní hypotézu akceptovat. Nelze však souhlasit s jedním jeho argumentem pro tento výklad, který viděl ve zdvojení ohrady kolem posvátného okrsku, typickém podle některých autorů pro slovanské pohanské svatyně,⁴ neboť stopy po vnější ohradě, zjištěné v okolí chrámu na Pohansku nejsou současné se zbytky ohrady jevící se jako vnitřní. Jestliže již v roce 1960 bylo zřejmé, že jednotlivé

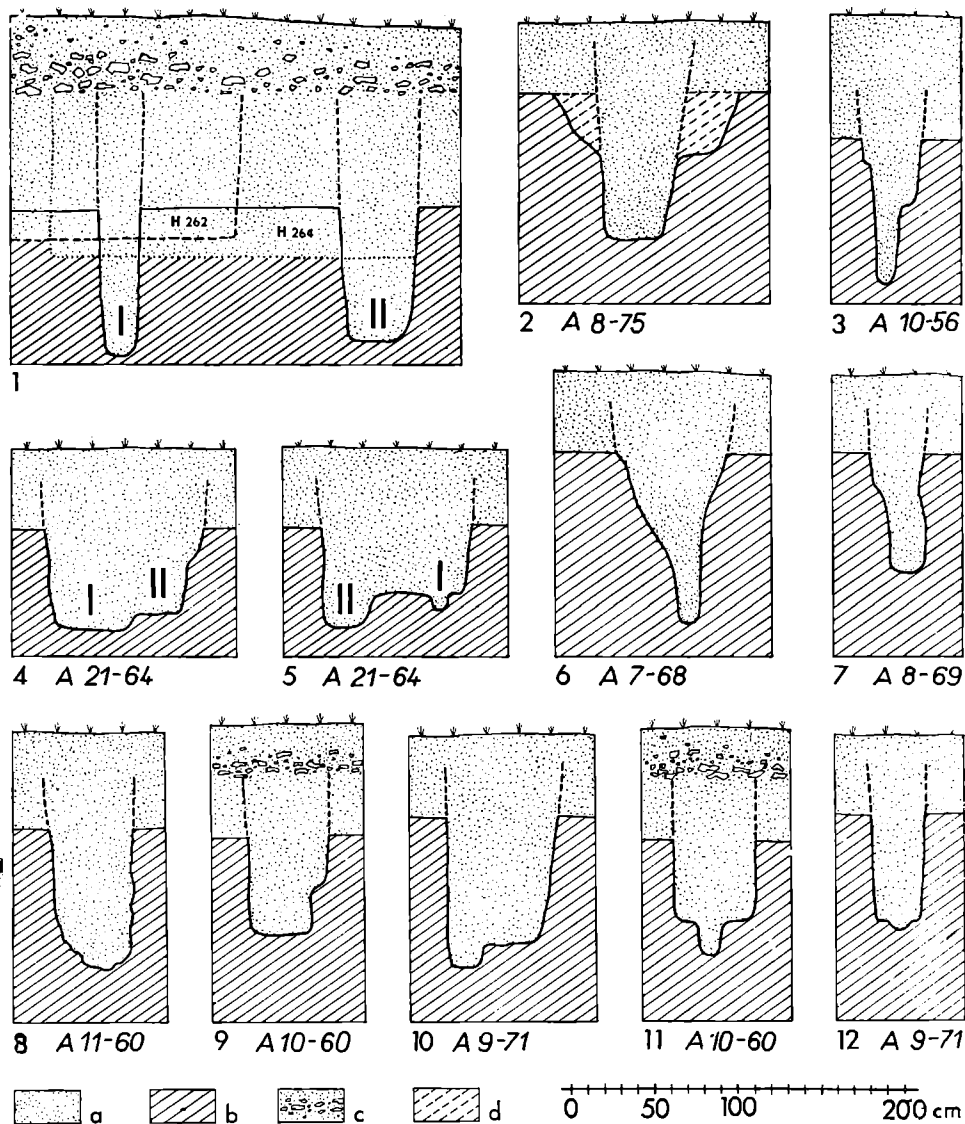
¹ Výzkum provádí od roku 1959 katedra prehistorie filosofické fakulty University J. E. Purkyně v Brně pod vedením prof. dr. F. Kalouska a autora.

² F. Kalousek, Velkomoravské hradiště Pohansko u Břeclavě, AR 12, 1960, str. 525–526; *tjž*, Velkomoravské hradištní město Břeclav-Pohansko, Břeclav 1961, str. 16–17; B. Dostál, Výzkum velkomoravského hradiska Pohansko u Břeclavi, Slovácko 3, 1961, str. 28–30.

³ J. Pošmourný, Dvouapsidová rotunda v Mikulčicích, Almanach Velká Morava, Brno 1965, str. 106.

⁴ V. Richter, Die Anfänge der grossmährischen Architektur, Magna Moravia, Praha 1965, str. 203–204; *tjž*, Předkřesťanské svatyně na Moravě, Almanach Velká Morava, Brno 1965, str. 121.

části palisádových žlábků jsou různého stáří, neboť se vzájemně protínaly, chápal se jejich systém jako celek v zásadě starší než kostel a pohřebiště.⁵ V roce 1961 byla položena sonda sledující průběh jihovýchodního a jihozápadního ramene mladší

Obr. 1. Břeclav—Pohansko. Ukázky příčných profilů palisádových žlábků po starším (6—8, 10, 12) a mladším (1, 2) opevnění a po kultovní ohradě (1, 3, 9, 11). 1 — vztah žlábků po kultovní ohradě (I) a mladší palisádě (II) k hrobům 262, 264 a k původnímu terénu 9.—10. století, pokrytému destrukcí kostela; 2 — profil žlábků po mladší palisádě poškozený sondou (čárkovane); 4, 5 — profil žlábků po starší (I) a mladší (II) palisádě z místa jejich křížení. (Kresba A. Šik.)

⁵ Viz pozn. 2.

palisády, která ukázala, že palisádové žlábký uzavírají zhruba čtvercovou plochu o straně asi 80—100 m a že tudíž nesouvisející úzce jen s oblastí kostela a pohřebiště. V publikaci tohoto faktu nepostihl ještě F. Kalousek časově odlišné fáze palisádového opevnění, poprvé však mluvil v této souvislosti o knížecím dvorci; viděl jej však jen ve skupině objektů jihozápadně od kostela.⁶ Je třeba říci, že hledací sonda zničila obrysy palisádového žlábký v úrovni podloží, neboť často zabíhala pod jeho úroveň a zůstala několik let otevřena, čímž podloží zvětralo a bylo znečištěno, takže při konečném výzkumu žlábký v souvislosti s celou okolní plochou nemohly být přesně zjištěny jeho původní rozměry, zejména šířka a tvar (obr. 1:2, tab. XXV:1,2). Při výzkumu skupiny rozrušených sídelních objektů v jihozápadním rohu palisádou uzavřené plochy, vedeném v roce 1963 přímo v terénu autorem, se objasnilo, že palisádové opevnění tvořilo dva uzavřené celky, z nichž jeden předcházal vybudování kostela, druhý pak s ním byl současný. V roce 1964 to bylo potvrzeno velkým plošným odkryvem, kdy autor též tuto skutečnost poprvé publikoval spolu s výkladem, že celý palisádami opevněný komplex je nutno chápat jako velmožský dvorec.⁷

V této stati předkládám úplnou publikaci náleзовé situace zbytků palisádového opevnění dvorce, jakož i materiálu s ním souvisejícího, a pokusím se o jeho rekonstrukci a časové zařazení, i když toto bude možné podrobněji provést až po úplném zhodnocení veškerého materiálu z celého dvorce (tedy i z příslušných objektů a sídlištní vrstvy a nikoliv pouze z výplně palisádových žlábků) a po jeho srovnání s ostatním materiálem z Pohanska i blízkých současných lokalit, zejména z Mikulčic, což v této práci ještě není možné. V závěru se pokusím o zařazení tohoto útvaru mezi obdobné současné nálezy ze sousedních zemí.

Celková charakteristika žlábků

Prostor vymezený palisádovými žlábký v severozápadní části hradiska (tab. XVII, obr. 13) zaujímá plochu kolem 7.900 m². Vnější žlab vytváří přibližně čtverec orientovaný zhruba rohy k světovým stranám. Severní roh se nacházel ve čtverci A 10—55, jižní v A 11—78, východní v B 99—67, západní v A 24—68; uvedené čtverce představují úseky o rozměrech 5×5 m, na něž je celé hradisko a jeho okolí rozděleno a v jejichž systému se provádí výzkum. Uvnitř popsané, žlábký vymezené čtvercové plochy je patrný další systém palisádových žlábků, uzavírajících obdélníkovité a lichoběžníkovité obrazce. Tento vnitřní systém pokládám za jednotný celek, byť i snad postupně doplňovaný, neboť jednotlivé žlábký v něm na sebe navazují a navzájem se doplňují, přičemž nejeví žádnou návaznost na vnější palisádový systém. I když se chronologií zabývám podrobněji na jiném místě této studie, pro usnadnění výkladu předesílám, že vnitřní palisádový systém je starší než vnější.

Rozlišitelnost palisádových žlábků byla dána rozdílným charakterem, složením a zbarvením podloží v jednotlivých úsecích zkoumané plochy. Složení a barva podloží

⁶ F. Kalousek, Výsledky archeologického výzkumu velkomoravského hradíště Břeclav-Pohansko v letech 1959—1962, Sborník F. Vildomcovi (AÚ ČSAV Brno), II, 1963, str. 87—88, tab. 28. Úzké pojetí dvorce a nerozlišování jeho stavebních fází se odráží i v pozdějším článku *téhož*, Velkomoravská pevnost Pohansko u Břeclavě, Almanach Velká Morava, Brno 1965, str. 47, 55. O dvorci mluví též J. Poulík, Archeologické výzkumy a Velká Morava, AR 15, 1963, str. 572; *týž*, Archeologické objevy o Velké Moravě, Konference o Velké Moravě a byzantskéj misii, Nitra 1963, str. 86.

⁷ B. Dostál, Slovanská minulost Pohanska, Břeclav 1964, str. 13—16. Další zjmenění chronologie dvorce a zdůvodnění jeho stavebních fází *týž*, Typy slovanských sídlištních objektů z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU E 12, 1967, str. 83—85.

se tam poměrně často ve velmi krátkých úsecích měnila, neboť bylo vytvářeno kvartérními náplavami řeky Dyje.⁸ V severní části, zejména v prostoru kostela a pohřebiště, bylo podloží písčité, žluté, a žlábků se tam daly snadno rozlišit, stejně jako jiné zásahy do podloží (tab. XVIII:3, XXI:1). Místy nejen že byl snadno rozlišitelný žlábek, ale podle jeho zbarvení bylo patrné, kde porušoval starší objekt a kde byl porušen mladším hrobem (tab. XX:5,6). Na východní straně nabylo podloží písčitohlinitého, světležlutého až světlehnědého, místy čokkovité skvrnitého charakteru (tab. XXVI:1,3), čímž bylo pozorování zásahů v podloží poněkud ztíženo. V jižní, zejména jihozápadní části bylo podloží prostoupeno šedohnědým jílem, který místy tvořil 20 cm silnou vrstvu nasedající na žlutý jí (tab. XXIV:1 — na profilu žlábků A), místy však prosakoval do větších hloubek; tam šly obrysy žlábků stěží odlišit a často bylo nutné prokopávat se o dvacet i více centimetrů pod úroveň podloží, do vrstvy příhodnější pro pozorování. Obrysy žlábků tam byly též silně zdeformovány hledací sondou z roku 1961 (tab. XXV:1,2), v níž podloží vzhledem k malé šířce průkopu nemohlo být odlišeno. Mnohdy jen drobné kousky maza-nice a jiné nálezy prokazovaly směr průběhu palisádového žlábků, stejně jako rozsah jiných zahloubených sidištních objektů (č. 100, 101, 116, 118, 122). Obtížnost v rozlišování palisádového žlábků nejlépe vysvitne z toho, že v některých místech jihozápadní části výzkumu se nám žlábek podařilo bezpečně rozlišit jen ve stěnách zahloubených objektů 100, 101, 122 (tab. XXI:2,3) a jen tak byl vystopován směr jeho průběhu. Stěny těchto objektů se ještě barevně dobře odlišovaly od výplně, ale již o 4 m západněji, v prostoru mezi starším a mladším palisádovým žlábkem, se u objektu 103 (tab. XXI:5, vlevo nahoře), který se těsně nad podložím vyznačoval nakupením kostí a střepů, ukázalo, že není zahlouben do podloží, prokopáním pod ním do hloubky 95—115 cm; hlína tam byla sice stejně tmavá jako ve vrstvě povrchové, nebylo v ní však jediného nálezů. Přesný průběh zejména starší palisády ve středu jihozápadní strany dvorce je tedy problematický; zvláště nelze vyloučit, že tam byl užší průchod, který se nepodařilo zachytit.

Průběh palisády však nebyl zjistitelný jen podle odlišného zbarvení výplně žlábků, které se po ní zachovaly. Často již v humusu nad podložím její průběh vyznačoval pás kamenů, které patrně původně sloužily k utěsnění jednotlivých kúlů palisády v předem vyrytém žlábků. Výrazné pásy kamenů nad palisádovými žlábků byly zachyceny zejména na severozápadní straně jak nad žlábkem starší, tak mladší fáze ve čtvercích A 18—60, A 17—60, A 18—61 (tab. XVIII:1), dále v místech protínání žlábků obou fází ve čtvercích A 21—64, A 20—63, A 20—62, A 19—62 (tab. XVIII:1 — uprostřed vpravo) a konečně téměř v desetimetrovém úseku nad mladším palisádovým žlábkem u západního rohu dvorce (srov. na tab. XIX:1,2, kde je zachycen stav nad podložím a stav po odstranění kamenů a vybrání žlábků). Porůznu se i v jiných místech našly kameny ve výplni žlábků, a to buď hned v úrovni podloží, kde často v nevýhodně zbarveném podkladu pomáhaly při rozlišování průběhu žlábků, jindy byly zapadlé hlouběji do jejich výplně (tab. XVIII:2, obr. 13).

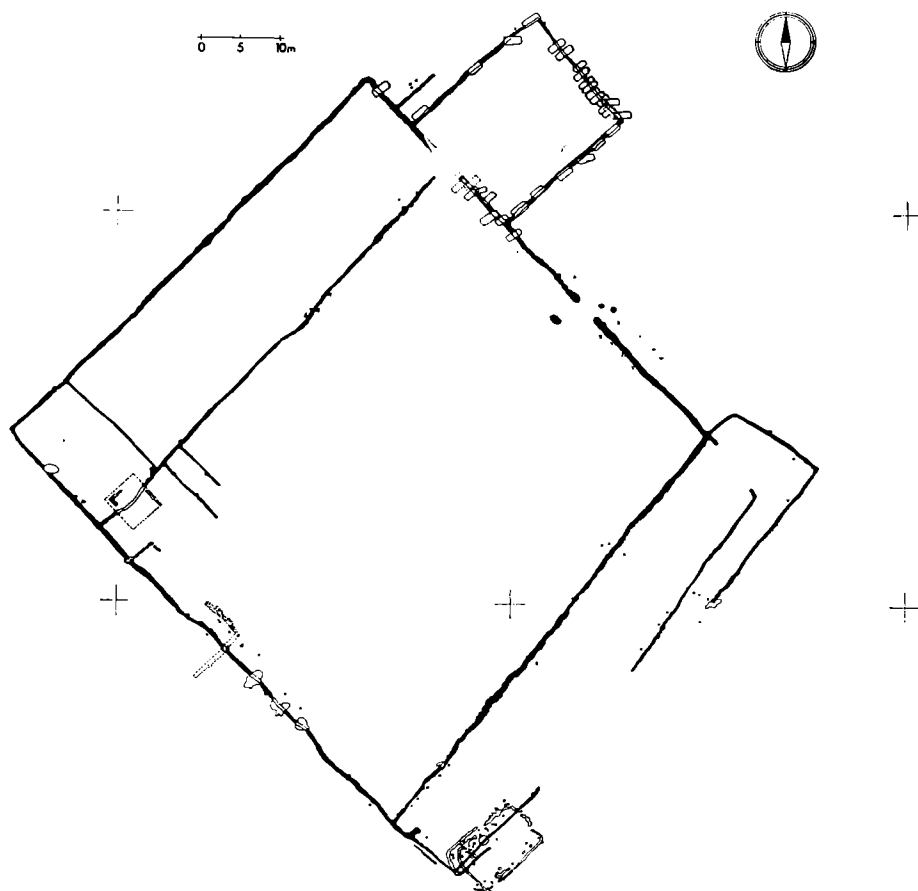
Okraje žlábků v úrovni podloží byly buď rovné, půlkruhovitě nebo nepravidelně zakřivené v důsledku otisku jednotlivých kúlů ve stěnách, nebo častěji následkem dodatečného hroucení stěn po zetlení nebo vyjmutí kúlů. Stěny byly místy kolmé, častěji však šikmé, ke dnu se sbíhající, výjimečně převislé, což mohlo vzniknout jen

⁸ Srovnaj geologický posudek Dr. B. Němce z Geologického závodu Čs. naftových dolů, Lužice u Hodonína v článku B. Dostála, K prehistorii a protohistorii Břeclavi, Břeclav — dějiny města, Brno 1968, str. 11.

v důsledku druhotného sesuvu stěn. Dno bylo většinou zaoblené, vanovité, s různými zahloubeninami, které by v některých případech bylo možné označit za stopy po jednotlivých kúlech (obr. 1). Místy se však nedal přesný tvar žlábků identifikovat jednak pro jejich značnou hloubku a těžkou přístupnost, jednak pro promíšení kulturní vrstvou a zhroubenými sterilními částmi stěn.

Pozůstatky staršího palisádového opevnění

Žlábky po starší fázi palisádového systému (obr. 2 a 13) uzavíraly téměř čtvercovitou plochu vlastního dvorce, tři ohrady na vnějších stranách (jednu na severovýchodní, dvě časově následné na jihovýchodní) a jednu ohradu s příčkou uvnitř jeho areálu, podél severozápadní strany. K jejich funkčnímu rozlišení vedla zejména hloubka žlábků; zatímco žlábky po vlastním opevnění dvorce byly značně hluboké, žlábky po ohradách s výjimkou severovýchodní byly mělké.

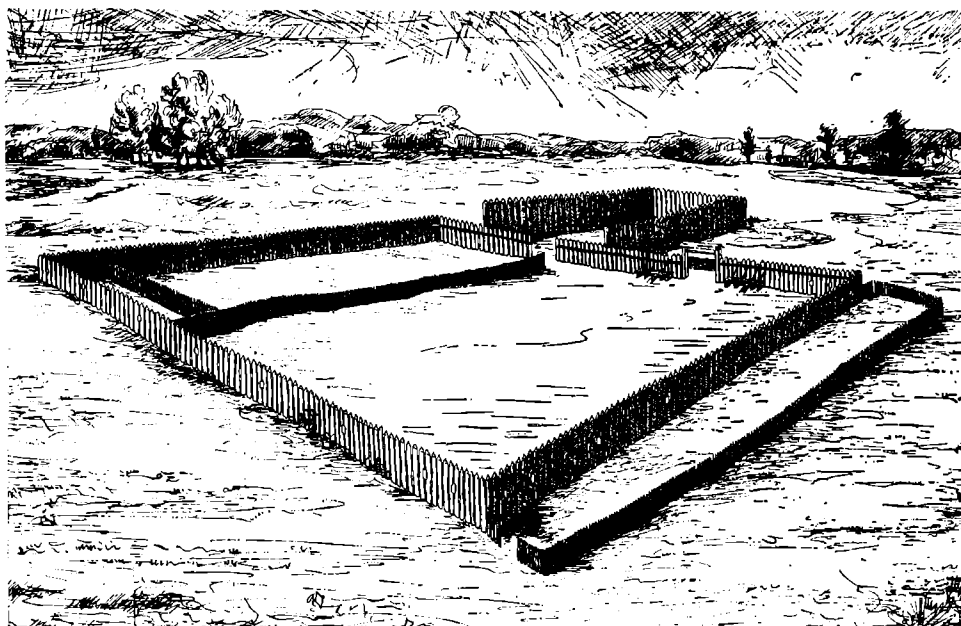
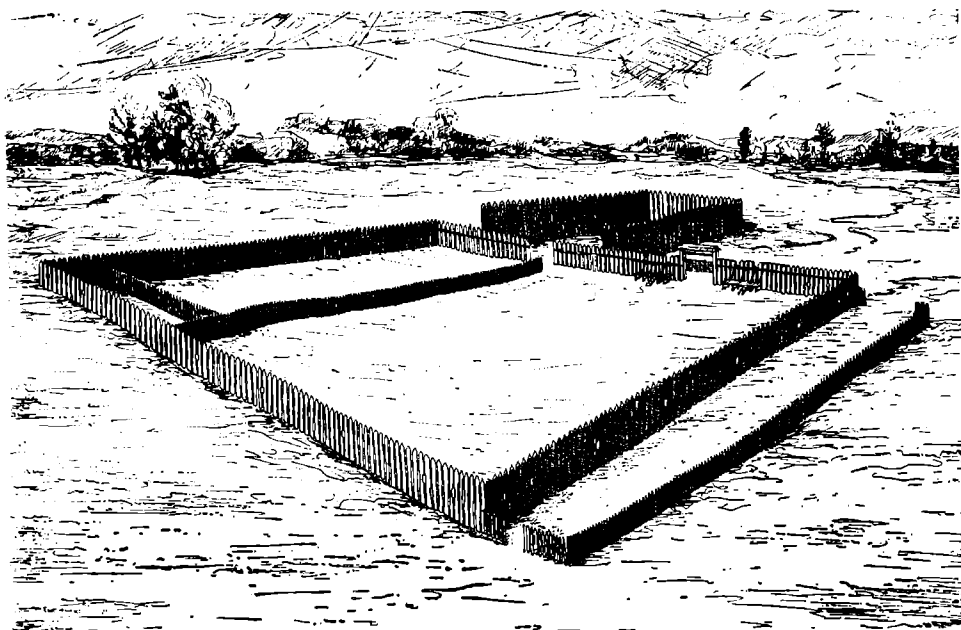

Obr. 2. Břeclav—Pohansko. Plán pozůstatků opevnění a ohrad starší fáze dvorce. Výtah z celkové nálezové situace. (Kresba A. Šík.)

Žlábký po vlastním opevnění uzavíraly téměř čtvercovitou plochu o délce stran kolísající mezi 64 až 70 m (severozápadní 64 m, jihovýchodní 65 m, jihozápadní 70 m, severozápadní 65 m). Chráněná plocha obnášela asi 4.230 m², s ohradami 5.488 m². Žlábký po jednotlivých stranách staršího palisádového opevnění byly v zásadě přímé (tab. XVII, XX:1—4), pouze jihozápadní strana byla výrazněji prohnutá směrem dovnitř. Okraje žlábků byly značně zprohýbané, zejména u jihovýchodního ramene (tab. XX:1). Ve dně se místy objevily kúlové jamky (viz obr. 13, čtverec A 10—61, A 12—75, A 15—74 aj.). Šířka žlábků v úrovni podloží kolísala mezi 20—90 cm, běžný průměr se však pohyboval kolem 50 cm. Nápadné rozšíření v části jihozápadního ramene bylo snad způsobeno špatnou rozlišitelností žlábků, k rozšíření části jihovýchodního ramene došlo patrně v důsledku hroucení stěn v písčitém terénu; v obou případech však nelze vylučovat, že v daných místech došlo k opravě palisády a tím k rozšíření žlábků. Větší šířka žlábků uprostřed severovýchodního ramene souvisela zřejmě se zpevněním palisády u vchodu do opevněného areálu. Hloubka žlábků kolísala mezi 30—120 cm pod úrovní podloží, nejčastěji se však pohybovala mezi 70—80 cm. Nápadně malé hloubky (30—40 cm) v několika čtvercích při severním a východním rohu byly zřejmě způsobeny nedostatečným vybráním výplně; v severním rohu se žlábký po starší a mladší palisádě protínaly, takže zde nemohlo dojít k úplnému vybrání žlábků, aby se jejich stěny nezhroutily, ve východním rohu bránil úplnému vybrání sypký písčité terén. Zjištění přesné hloubky žlábků bylo někde problematické již proto, že humusovitá výplň se místy střídala se sterilní výplní vzniklou v důsledku hroucení stěn.

Na severovýchodní straně, blíže k východnímu rohu opevnění (od severního rohu 39 m, od východního rohu 20 m — srov. obr. 13), byl zjištěn *vchod do opevněného areálu*. Jevl se jako přerušení palisádového žlábků v délce 275 cm ve čtvercích A 9—63 a A 8—63. Před přerušením se palisádový žlábek na severní straně v délce asi 2 m, na jižní straně v délce asi 3,5 m rozšířil na 80—95 cm a dosahoval hloubky 80—85 cm. Bylo to asi v důsledku zdvojení palisádové stěny v blízkosti vchodu, jak by tomu nasvědčovaly i dvě protilehle umístěné kúlové jamky na okraji žlábků ve čtverci A 9—62 (p 40 cm, hl. 48 cm). Oboustranně od vchodu ležely v humusovité hlíně nad žlábkem rýsujícím se v podloží (asi 20 cm nad ním) ojedinelé kameny, které snad sloužily k utěsnění kúlů ve žlábků. Čtyři skupinky kamenů rozmístěné v pravidelných vzdálenostech na délce 6 m ležely při žlábků z vnitřní strany opevněného areálu (tab. XXVI:1,2); byly patrně obložením kúlů vzpírajících palisádu z vnitřní strany. Další čtyři skupinky kamenů rozmístěné 20 cm nad podložím v délce 7 m ve vzdálenosti asi 2 m od palisádové stěny vně opevněného areálu (ve čtvercích A 7—64, A 8—63) byly také zbytky obložení kúlů. Jejich pokračováním směrem severozápadním jsou dvě oválné kúlové jamky (severnější p 95 × 55 cm, hl. 20 cm; jižnější p 75 cm, hl. 40 cm) ležící ve čtverci A 8—63, vně jižního okraje vchodu (severnější 120 cm, jižnější 180 cm od něj). Další jamka (p 40 cm, hl. 25 cm) se nacházela ve čtverci A 9—62, ve vzdálenosti 140 cm od palisádového žlábků, asi 2,5 m od vchodu. Před mezerou v palisádě se tedyjevila ve vzdálenosti kolem dvou metrů řada kúlových jamek na úseku dlouhém téměř 15 m, rovnoběžném s palisádou.

Uvnitř staršího palisádového opevnění, při jeho severozápadní straně, byl v celé délce (65 m) a v šířce 15—16 m vyčleněn *obdélníkový prostor* (plocha 1.040 m²) vymezený na třech stranách obvodovými palisádovými žlábků dvorce a na jihovýchodní straně užším a mělkým žlábkem (tab. XXIII:1—3), jehož šířka kolísala mezi 25—50 cm, nejčastěji se však pohybovala kolem 30 cm, a hloubka obnášela 8—50 cm, většinou však nepřesahovala 40 cm. Na jihozápadní straně žlábek výrazně navazoval na starší

Obr. 3. Břeclav—Pohansko. Pokus o rekonstrukci celkového vzhledu opevnění a ohrad starší fáze dvorce. Nahoře situace s menší JV ohradou, dole situace se zvětšenou JV ohradou. Vnitřní zástavba nevyobrazena. (Kresba A. Šik.)

palisádu a byl s ní tudíž současný. Na severovýchodní straně však žlábek nedosahoval severovýchodního ramene starší palisády a ponechával tam 1,8—2 m širokou mezeru. Žlábek měl na tomto konci také nepatrnou hloubku 8—15 cm; nelze ovšem vyloučit, že ho v těchto místech zničily pozdější hroby (zejména hrob 136). V opačném případě museli byhomo právě tam hledat vchod do ohrazeného prostoru. V ohrazeném prostoru v severozápadní části dvorce byla při jižní straně vymezena nejasně se rýsuji-cím žlábkem (š 23—27 cm, hl. 38—50 cm, tab. XXVI:4) rozlišitelným jen podle kousků mazanice, uhlíčků a drobných střípků (obr. 10:14—17) obdélníková plocha o rozměrech 10×16 m (160 m²).

Na jihovýchodní straně staršího palisádového opevnění se nacházel podobný ohrazený prostor jako na straně severozápadní, ale byl přistavěn z vnějšku, a to zřejmě ve dvou časových fázích, jak na to ukazuje zdvojený půdorys (tab. XXIV:1). *Menší ohrada* (d 65 m, š 9—10—11 m, plocha asi 650 m²) využívala jihovýchodní strany opevnění, ostatní tři strany byly vymezeny úzkým a mělkým žlábkem, zachovaným v délce 43 m (š 18—40 cm, nejčastěji do 35 cm; hl. 8—40 cm, nejčastěji kolem 20 cm), který právě svými rozměry naznačoval, že jde funkčně o zcela jinou záležitost než mělo palisádové opevnění dvorce; zřejmě šlo o nižší a méně důkladnou ohradu. Žlábek po severovýchodní straně byl přerušen v šířce 7 m; je možné, že tam byl vchod, nelze však ani vyloučit, že část žlábků byla odryta při odstraňování humusu a začišťování podloží, neboť žlábek byl v těchto místech velmi mělký. Též žlábek po jihovýchodní straně, která byla prohnutá směrem ven (asi uprostřed byla šířka ohrady o 1 m větší než na okrajích), nebyl v délce 18,5 m zachycen, neboť tam byl zřejmě zničen pozdějšími objekty 105 a 108. Po jihozápadní straně zůstal též mělký, v jednom místě jazykovitě dovnitř rozplizlý žlábek. Nelze vyloučit, že i tam byl vchod, který umožňoval přístup k objektu 109, umístěnému v této části ohrady.

Větší ohrada (d 70 m, š 11—13 m, plocha asi 900 m²) měla tvar lichoběžníkovitý; na severovýchodní straně byla o 2 m širší než na straně jihozápadní. Vymezoval ji žlábek 15—40 cm široký (nejčastěji kolem 30 cm) a 10—30 cm hluboký (nejčastěji kolem 15 cm). Proti opevnění dvorce (jehož jihovýchodní strany ohrada využívala) se ohrada rozšiřovala v podélné ose směrem severovýchodním, jihozápadní strana byla prodloužením téže strany opevnění dvorce; žlábek po ohradě se tam však rýsoval jen velmi slabě a neúplně; ze zachovaných zbytků je patrné, že se zcela nekryl s jihozápadní stranou menší ohrady. Jihovýchodní strana ohrady, patrně rovněž prohnutá směrem vně, zůstala též nezachycena v délce 42 m jednak vzhledem k mělkosti své stopy a její problematické rozlišitelnosti v šedavě zbarveném podloží. jednak vzhledem k porušení objektem 105 a 108. Kde se nacházel vchod do větší ohrady, zůstává otázkou zejména proto, že se značná část jejích stop nezachovala.

Obě ohrady na jihovýchodní straně staršího opevnění dvorce nebyly zřejmě současné, obě však zapadaly do doby existence staršího palisádového opevnění, na něž navazují. Objekty 106 a 109, které stály uvnitř menší ohrady, patrně existovaly i v době rozšíření ohrady, neboť stavby mohly mít delší životnost než palisádový plot, poněvadž byly svázány nadzemní konstrukcí, která nepodléhala tak rychle zkáze. Vzhledem k tomu, že obě stavby zaplňovaly celou šíři ohrady (až na přibližně metrové průchody po stranách), byly zřejmě i vchody do obou ohrad zhruba na stejných místech. Naopak obě fáze ohrady byly porušovány mladšími objekty 105, 107 a 108, které patrně souvisely s mladší fází opevnění dvorce.

Zcela jiného typu byla *ohrada na severovýchodní straně staršího palisádového opevnění*. Tvořila nepravidelný obdélník o délce stran 21,5 m (SZ), 20 m (JV), 18 m (JZ), 17 m (SV) a o celkové ploše asi 358 m². Jihozápadní strana se kryla s částí severo-

východního ramene staršího opevnění, na něž severozápadní a jihovýchodní strana ohrady navazovaly; to je neklamným důkazem časové souvislosti ohrady se starší fází opevnění dvorce. Žlábký po palisádové ohradě byly široké 25—60 cm (nejčastěji kolem 50 cm) a hluboké 52—120 cm (nejčastěji kolem 90 cm). Neustupovaly tedy v rozměrech za žlábký po opevnění dvorce, nýbrž je v hloubce i překonávaly. Tento rozdíl se ještě zvětšuje, uvážíme-li, že v místech této ohrady bylo podloží v hloubce 75 až 120 cm pod dnešním povrchem, neboť přirozená terénní vlna tam byla zvýšena ještě ruinami pozdějšího kostela, zatímco jinde bylo podloží již v hloubce 50—60 cm pod povrchem. Mohla být tudíž palisáda chránící tento prostor ještě vyšší než u opevnění dvorce, což svědčí pro jiný (snad kultovní) účel tohoto prostoru, než tomu bylo u jiných ohrad. Vchod byl patrně ze strany dvorce, jeho pozůstatky však zůstaly skryty pod základem kostela.

Ze severovýchodního ramene staršího palisádového opevnění dvorce vybíhal též ve čtvercích A 13—58 a 13—57 mělký žlábek (š 15—25 cm, hl. 5—10 cm), dlouhý asi 6,5 m (tab. XX:5,6). Vzhledem k tomu, že se nepodařilo zjistit jeho další pokračování, neboť v tomto směru leželo množství hrobů, zůstal jeho účel nejasný. Dle hloubky a šířky žlábků však lze soudit, že měl jinou funkci než opevnění dvorce nebo „kultovní“ ohrada. Pozoruhodné jsou chronologické souvislosti žlábků. Jeho navázání na žlábek po opevnění starší fáze prozrazuje jeho současnost s ním. Žlábek však porušoval oválný objekt č. 9, který tedy musel být starší, na druhé straně byl však porušován mladším hrobem č. 105, který byl v superpozici nad hrobem č. 106.

Z výplně žlábků po starším palisádovém opevnění pochází 368 střeptů (233 ze žlábků po opevnění, 135 ze žlábků po ohradách — ukázky na obr. 8, 9, částečně 10), značné množství zvířecích kostí (134 kusů a zlomků) a dřevěné uhlíky (odebráno 6 vzorků), z nichž vzorek ze severozápadního ramene byl určen jako dub (inv. č. 5546, čtverec A 15—58), stejně jako vzorek ze severozápadní ohrady (inv. č. 8180, čtverec A 15—62).⁹ Dále se ve výplni žlábků našel tyglík (1), kostěné šídlo (2), zlomek přezky (3), brousek (4) železné kósky (5) a objímka (6). Ve výplni žlábků po „kultovní“ ohradě bylo též několik kousků malty (ve čtvercích A 10—56, A 11—56, A 12—57), které se tam zřejmě dostaly při likvidaci ohrady a stavbě kostela.

1. Hliněný tyglík téměř pūkulovitého tvaru, s ústím mírně smáčknutým do trojúhelníku. Škvárovitě vypálen, povrch místy sklovitý. Uvnitř zbytky roztaveného kovu nafialovělé barvy (stříbro?). V 2,7 cm, p 3,3 cm, p otvoru 2,1 × 1,7 cm, inv. č. P 1707, obr. 12:1a—b. Nalezen ve čtverci A 11—60, nad výplni palisádového žlábků, mezi hroby 157 a 163.

2. Zvětralý kostěný proplétáček z kosti ovce nebo kozy. D 7,2 cm, inv. č. P 23.739, obr. 12:6. Z rozhraní čtverců A 20—64 a A 21—64.

3. Zlomek rámečku železné přezky s prohnutými boky. D 3,2 cm, obr. 12:3. Čtverec A 18—61. 4. Lichoběžníkový brousek jemně opracovaný na všech stranách. D 4,7 cm, max. š 1,7 cm, síla 0,5 cm, inv. č. 24.324, obr. 12:5. Čtverec A 19—62.

5. Železná hranolovitá tyčinka zužující se na jednom konci — patrně šídlo. D 6,2 cm, p 0,3 až 0,5 cm, inv. č. 58.291, obr. 12:4. Čtverec A 10—71.

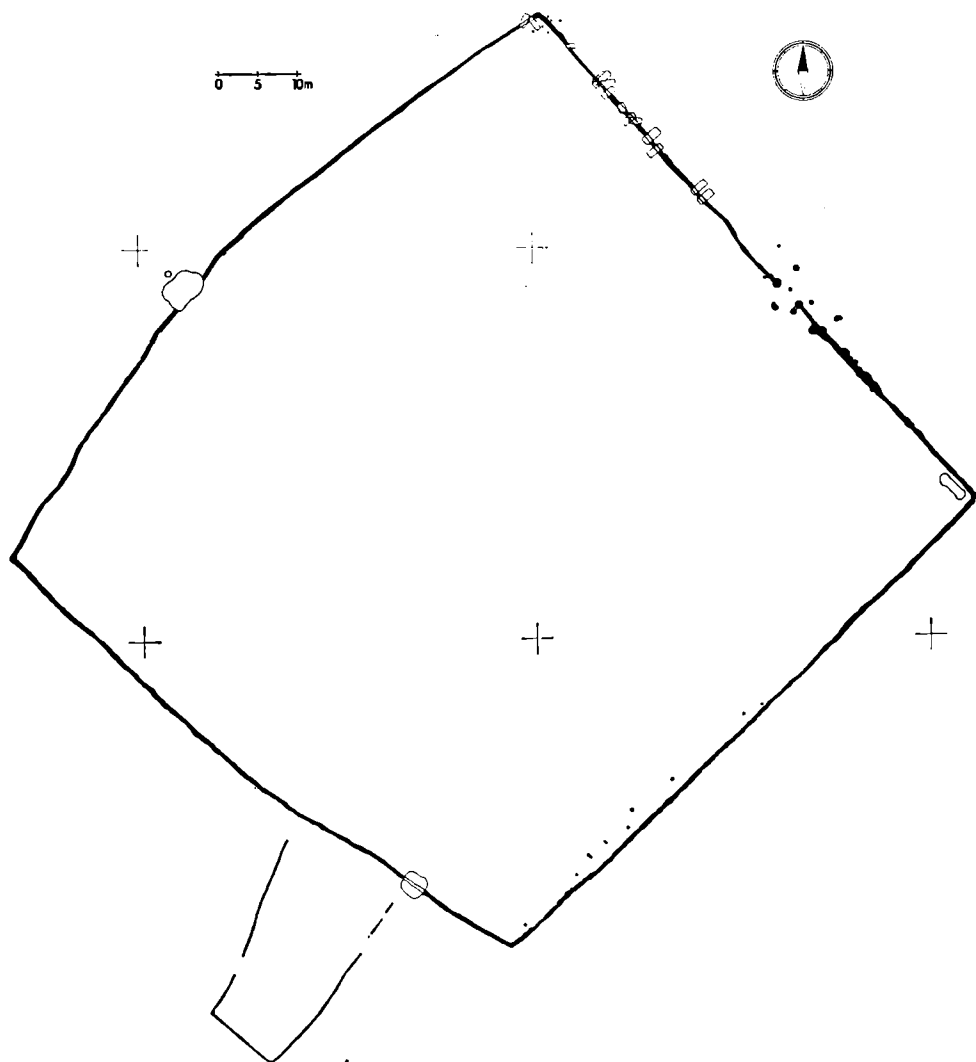
6. Obdélníková objímka s očkovitě zahnutými konci z plochého železného pásku. D 2,9 cm, š 1,5 cm, inv. č. 37.991, obr. 12:2. Čtverec A 20—68.

Pozůstatky mladšího palisádového opevnění

Žlábký po mladším palisádovém opevnění (obr. 4 a 13) uzavíraly lichoběžníkovou plochu, značně rozsáhlejší než starší dvorec se všemi přilehlými ohradami, zaujímající

⁹ Určil dr. E. Opravil. Srovnej též jeho stať Lesní dřeviny na Pohansku v době říše Velkomoravské, SPFFBU E 11, 1966, str. 133—136.

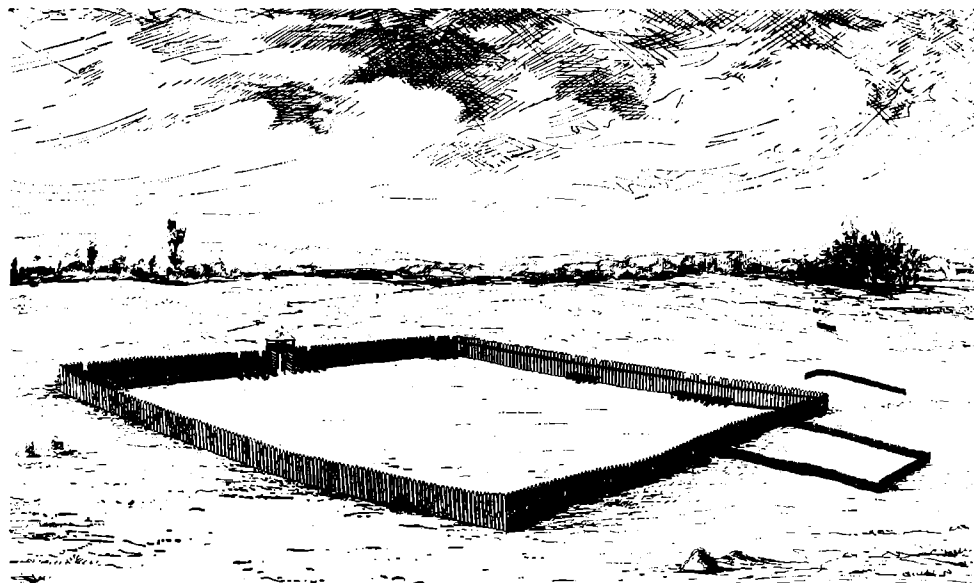
asi 7.900 m². Jednotlivé strany mladší fáze opevnění byly rámcově orientovány stejně jako u dvorce staršího. Severovýchodní a jihovýchodní strana byla relativně přímá, severozápadní a jihozápadní rameno bylo prohnuté směrem ven. Zatímco tři strany se délkou příliš neodlišovaly (jihozápadní měla 80 m, s prohnutím 81 m, severovýchodní a jihovýchodní po 84 m), čtvrtá, severozápadní strana měřila 97 m (včetně prohnutí 100 m). Šířka žlábků kolísala mezi 30—80 cm, nejčastěji se však pohybovala kolem 50 cm. Pouze na přibližně patnáctimetrovém úseku na severovýchodní straně se žlábek v horní části rozšiřoval až na 90 cm v lalokovitých výběž-

Obr. 4. Břeclav—Pohansko. Plán pozůstatků opevnění a ohrad mladší fáze dvorce. Výtah z celkové nálezové situace. (Kresba A. Šik.)

cích. Bylo to způsobeno buď prosakováním humusu do písčitého podloží, nebo byla palisáda v tomto místě opravována. Jihovýchodní a jihozápadní rameno mladšího palisádového žlábků se jeví na fotografiích jako širší (tab. XXV:1,2) proto, že okraje byly porušeny hledací sondou; původní šířku palisády ukazuje pouze střední část žlábků. Vůbec i většina ostatních snímků palisádových žlábků (tab. XIX, XX:2—4, XXIII, XXIV:1,3) neukazuje původní stav hned po otevření, nýbrž stav deformovaný povětrnostními vlivy působícími na otevřené objekty několik měsíců, případně i celý rok, včetně zimy. Měření byla však prováděna ihned po prozkoumání jednotlivých úseků a jeho údaje jsou směrodatné. Hloubka žlábků kolísala mezi 35—100 cm, nejčastěji se však pohybovala mezi 70—80 cm; pokud jde o správnost zachycení hloubek platí totéž, co bylo řečeno u žlábků starší fáze. Též v utváření dna a stěn nebyly pozorovány odlišnosti od starší palisády. Výklenkovitá úprava východního rohu (tab. XXV:3) nasvědčuje, že roh byl asi zesílen dalšími kůly.

Na severovýchodní straně mladšího palisádového opevnění byly *stopy po bráně* (tab. XXVI:3,4). Žlábek tam byl v délce 250 cm přerušen. Na severozápadní straně byl ukončen mohutnou kúlovou jámou (p 100 cm, hl. 60 cm), za níž byl palisádový žlábek v délce 82 cm stupňovitě o 15 cm rozšířen směrem vně (výška stupně 28 cm). Též na jihovýchodní straně byla brána vymezena jámou (p 100 cm, hl. 55 cm). Ještě v humusu byly nad oběma jámami nalezeny velké kameny (d 36 a 40 cm). Uprostřed mezi oběma krajními jámami byla zjištěna další jamka (p 50 cm, hl. 40 cm), která rozdělovala průchod na dvě části široké asi 120 cm. Kromě toho byly na jihovýchodní straně brány dvě kúlové jámy — jedna vně (p 80 cm, hl. 48 cm), druhá uvnitř (p 55 cm, hl. 35 cm). Uvnitř opevnění, proti středu brány (250 cm od něj) se nacházela ještě ledvinovitá jáma (p 130 × 80 cm, hl. 40 cm). 160 cm od severo-

Obr. 5. Břeclav—Pohansko. Pokus o rekonstrukci celkového vzhledu opevnění a ohrad mladší fáze dvorce. Vnitřní zástavba nevyobrazena. (Kresba A. Šik.)

západního ukončení brány se našla na vnější straně jiná rozplizlá jáma (p 110 cm, hl. 70 cm) a v jejím těsném sousedství další, jak by na to ukazovalo vyklenkovité rozšíření hrobové jámy 334 (tab. XXVI:4). Na vnitřní straně byla poněkud více k severozápadu (již ve čtverci A 5—61) ještě jedna jamka (p 50 cm). Třeba říci, že v prostoru brány, zejména při její severozápadní straně, byly pozorovací podmínky v šedě mramorovaném písku značně ztížené (tab. XXVI:3) a že se tudíž kúlové jamky nedaly přesně vymodelovat a snad i některá ušla pozornosti. Podle výraznějších pozůstatků jihovýchodní strany brány by bylo možné její konstrukční prvky spatřovat v trojicích kúlových jam po každé straně a v páru, případně též trojici kúlových jam ve středu. Zda i další kúlové jámy, nacházející se na linii rovnoběžné s palisádou a vzdálené od ní 2,5 až 3 m směrem vnějším, souvisely s úpravou vchodu, není jasné.

Ojedinelé jamky jak na vnější, tak na vnitřní straně palisády mohly mít různý účel; některé snad vzpíraly palisádu, jiné mohly být pozůstatkem ochozu na její vnitřní straně. Tak např. u severního rohu (čtverec A 10—55) bylo po třech kúlových jámách z vnější i vnitřní strany. Na vnitřní straně jihovýchodního ramene palisády tvořily kúlové jamky řadu několik desítek metrů dlouhou a vzdálenou od palisády asi 2 m. Po opěrných kúlech zůstaly asi dvě kúlové jamky ve čtverci A 18—74 ležící oboustranně jihozápadního ramene palisády. Nápadná byla též nahromaděná kostí a střepů označená jako objekt 91 ve východním rohu mladší fáze opevnění, která snad souvisela s konstrukcí ochozu.

Ve výplni žlábků po mladší palisádě se našlo 182 střepů (ukázky na obr. 11, částečně na obr. 10), 121 zlomků zvířecích kostí, dřevěné uhlíky (odebráno 11 vzorků, zatím neurčeny) a z dalších předmětů bronzová průvlečka (1), nůž (2), kování vědra (3), kování pochvy nože (4) a dva brousky (5,6).

1. Litá bronzová průvlečka s odlomeným rámečkem spojeným tyčinkou s jazykovitou ploténkou. K její týlní části je připevněna čtyřmi nýty s půlkulovitými hlavicemi obdélníková plechová ploténka, která je kolem otvorů pro nýty prstencovitě zduřelá a místy rýhovaná, takže se zdá, jakoby nýty byly podloženy filigránovými prstenci. Výzdobné pole jazykovité ploténky má zvýšený okraj, z něhož v týlní části vystupuje do výzdobné plochy plastický obdélníček, naznačující snad stvol palmety. Výzdoba provedená klínovým řezem ostře vystupuje ze sníženého hladkého pozadí. Sestává z krátkého dvojitého sloupku ve středu, z něhož vyrůstá směrem nahoru pětিলístá palmeta s dvěma postranními slabě prohnutými listy kombinovanými s jednoduchými úponkami, dále s dvěma srdcovitě zahnutými laločnatými listy a s mandlovitým listem uprostřed; dolů vybíhá od středu rozevřená dvoulistá palmeta s laločnatými konci a s dvěma jednoduchými úponkami. Na vrcholu nákončí je otvor. Rub je hladký, pouze v týlu vystupují zahnuté konce nýtů. Celý předmět je prohnutý. D 6,5 cm, š 2,3 cm, obr. 12:9,9a. Čtverec A 8—58, u hrobu 296.

2. Dvakrát ohnutý železný nůž s rovným hřbetem, prohnutým ostřím a s oboustranně skoseným řapem. D 11 cm, max. š 1,2 cm, inv. č. P 10.704, obr. 12:7.7a. Čtverec A 7—58.

3. Masivní závěsné kování v podobě T z vědra. Jedno rameno odlomeno, druhé na konci háčkovitě zahnuté. Ve spodní části tři otvory pro nýty, ve dvou jsou zbytky nýtů zarcivělé. V 12 cm, š 13,3 cm (původně asi 19 cm), inv. č. P 28.390, obr. 12:10. Čtverec A 1—69/70.

4. Železné sanicovitě kování z pochvy nože. Opatřeno třemi nýty. D 7,4 cm, š 0,7—1,1 cm, inv. č. 24.666, obr. 12:8.8a. Čtverec A 18—60.

5. Zlomek plochého kamenného brousku zhruba lichoběžníkovitého tvaru. Opracovány obě širší strany ve třech plochách. D 4,7 cm, š 2,4 cm, inv. č. P 10.705; obr. 12:11. Čtverec A 7—58.

6. Zlomek kamenného brousku nepravidelného tvaru. Opracovány obě širší plochy. D 6,2 cm, v 4,2 cm, š 2,2 cm, inv. č. P 25.950 obr. 12:12. Čtverec A 16—75.

Rekonstrukční úvahy

Jak již bylo řečeno, popsané žlábků lze interpretovat jako pozůstatky po dřevěné palisádě. Palisáda byla podle všeho budována tak, že nejdřív byl vyryt žlábek a do

něj pak byly postaveny kůly a utěsněny hlínou a kameny, jak jejich nálezy ve výplni žlábků dosvědčují. Proto jsou jen velmi vzácné otisky kůlů ve dně a ve stěnách žlábků. Zužování žlábků ke dnu sotva lze vykládat zahrocením kůlů, ale spíše nutností zešikmovat stěny v syčkém terénu, aby se nehroutily okraje žlábků. Popsaný způsob budování palisádových ohrad a stěn domů byl běžný od neolitu a udržel se v lidové architektuře odlehlých oblastí dodnes.¹⁰

Pro naši konkrétní nálezkovou situaci zbývá rekonstruovat rozměry palisády v jednotlivých částech celého komplexu a jeho celkový vzhled. Tím se ocitáme před značně problematickým úkolem jak odhadnout sílu a výšku kůlů tvořících palisádu. Je to přibližně stejná otázka jako stanovení síly a výšky kůlu podle rozměrů kůlové jamky. S. Vencl soudí, že ze zbytku kůlové jamky nelze vůbec odhadnout jak byl kůl vysoký, zejména zda nepřechýlval nad povrch jen nepatrně.¹¹ To jistě platí zejména u ojedinělých jamek, v případě palisádových žlábků však není třeba být natolik skeptický, neboť palisáda se musela vždy výrazně zvedat nad povrch. Výška palisády byla podle propočtů Dr. Z. Webera (srov. str. 222) závislá především na tlaku, kterému mohla být palisáda vystavena a jemuž měla za normálních podmínek odolat (tedy např. síla bojovníka nebo bojovníků, kteří by se ji pokoušeli vyvrátit, síla způsobená opřením nebo nárazem dobytčat apod.); výškové hodnoty by se měnily podle průměru kůlů, jejich zahloubení a prostupnosti okolní zeminy. Výzkum vedl ke zjištění prostupnosti zeminy, šířky žlábků, které dovolují přibližně odhadnout průměr použité kulatiny, a k zjištění jejich původní hloubky. To dává dostatečně pevný základ pro přibližně správný propočet výšky kůlů podle zákonů stavební mechaniky, k jejichž praktickému dodržování již pravěký člověk empirickou cestou musel dospět.

Podle rozměrů můžeme žlábky rozdělit na dvě kategorie: žlábky široké a hluboké a žlábky užší a mělké. Z mohutnosti žlábků první kategorie a z toho, že jsou na celém obvodu dvorce, soudím, že šlo o pozůstatky palisády opevnovacího charakteru, umožňující obranu vnitřní plochy dvorce. Mělké a užší žlábky druhé kategorie pokládám za zbytky ohrad a oplocení hospodářského významu, neboť ohrazují podstatně menší a dílčí úseky uvnitř nebo vně dvorce.

Žlábky po palisádovém opevnění starší i mladší fáze měly šířku kolem 50 cm. Průměr jednotlivých kůlů byl jistě menší; sotva přesahoval 20—30 cm, čemuž by nasvědčovala šířka žlábků u dna. Hloubka žlábků po opevnění kolísá mezi 60—80 cm; k ní je nutno připočítat původní sílu humusovité vrstvy nad podložím. Podloží se nacházelo nejčastěji v hloubce 50—60 cm pod dnešním povrchem, místy, zejména pod ruinami kostela, které terénní vlnu, na níž stál, ještě zvyšovaly, v hloubce 70—100 cm. Podle kamenných podezdívek srubových objektů a přístavku u kostela, které byly zbudovány na povrchu terénu z 9. století, lze soudit, že tehdejší povrch byl asi o 20 cm níže než dnes. Je tedy nutno přičíst k zjištěné hloubce žlábků v podloží ještě asi 30—40 cm, čímž dospíváme k celkové hloubce 90—120 cm. Za těchto okolností by se mohla výška palisády nad povrchem terénu pohybovat podle propočtů Dr. Z. Webera (viz str. 222) kolem 3 m. To odpovídá též požadavku, aby palisáda nemohla být snadno přežena člověkem, přeskočena jezdcem na koni, případně, aby kolem jedoucí jezdec nemohl pozorovat vnitřní prostor dvorce a postřelovat jej.

¹⁰ Bylo by možné uvést řadu příkladů žlábkových zbytků palisád nebo palisádových stěn domů z různých období pravěku. Starobylý způsob budování palisádových ohrad zapouštěním dřev do předem vyrytých žlábků u současných Čuvašů uvádí G. A. Fedorov-Davydov, MIA 111, Moskva 1962, str. 52, pozn. 10.

¹¹ S. Vencl, K otázce interpretace pravěkých staveb, AR 20, 1968, str. 493.

Měla-li palisáda umožňovat účinnou obranu dvorce, musela být konstrukčně upravena tak, aby umožňovala pozorování vnějšího okolí a jeho ostřelování. Bez těchto předpokladů ztrácí sebemohutnější opevnění smysl. *Musely být tedy v palisádě v jistých vzdálenostech pořízeny buď průzory nebo střelny, nebo k ní byly z vnitřní strany přistavěny dřevěné stupně (rampy, ochozy), které umožňovaly obráncům pozorování a střelbu přes její horní okraj* (obr. 3 a 5). Zbytky po konstrukci takového stupně by bylo možné spatřovat v řadě kulových jamek probíhající ve vzdálenosti asi 2 m podél jihovýchodní strany palisádového opevnění, ve skupině tří kulových jamek u severního rohu a v obdélníkovém objektu č. 91 ve východním rohu mladší fáze. Dřevěná konstrukce stupňů však nemusela zanechat místy žádné stopy v podloží, jak je tomu např. u bran, kde musela být zajištěna zvlášť účinná obrana (obr. 6 a 7).

O tom, že mohutná palisáda kolem dvorce na Pohansku nebyla pouhou nevýznamnou ohradou, ale dostatečným opevněním, svědčí obecně přijatý názor, že nejstarší slovanská hradiště, o jejichž vojenské funkci většina autorů nepochybuje, byla opevněna pouze palisádami. Tak tomu bylo v Polsku,¹² na Rusi,¹³ a též nejstarší hrad v Mikulčicích byl chráněn jen palisádou,¹⁴ přestože je mu připisován zvláštní vojenský význam.¹⁵ Palisáda poskytovala dostatečnou ochranu v podmínkách, kdy nebylo používáno obléhacích strojů, kdy nešlo o dlouhodobé a soustavné obléhání a kdy obrana nezávisela jen na střelbě z opevnění, ale převážně z aktivních výpadů proti nepříteli. P. A. Rappoport soudí, že u východních Slovanů palisádová opevnění 8.—10. století měla chránit před náhlým přepadením a přímou ztečí zehodu; do 10. století se kromě uvedených taktických manévřů používalo maximálně pasivního obléhání.¹⁶ V podobných podmínkách plnila svou funkci i palisáda kolem dvorce na Pohansku. Přiřítat jí pouze právně symbolický význam jak to činí H. Preidel, je naprosto neudržitelné. Vyplývá to již z toho, že tento badatel přiřítá stejný význam i mohutným valům kolem celých hradišť a popírá jejich opevňovací charakter. K tomuto závěru dospěl velmi zjednodušující úvahou, že hradiště nejsou nic jiného než lépe vybudované a zvětšené panské dvory.¹⁷

Podle rozměrů žlábků lze odlišně od opevnění rekonstruovat jednotlivé ohrady kolem starší fáze dvorce. *Palisáda kolem obdélníkového prostoru na severovýchodní straně byla nejméně stejně vysoká jako obvodové opevnění, pravděpodobněji však byla ještě asi o 1 m vyšší* (viz str. 222). Navědčuje tomu průměrná hloubka žlábků po ní zachovaných; dosahuje 90 cm pod úroveň podloží a je k ní nutno připočítat 50 až 70 cm humusu k úrovni 9.—10. století, neboť podloží se tu nacházelo v hloubce 70—120 cm pod dnešním povrchem. Rozdíl mezi dnešním a původním povrchem zvětšuje ruina kostela. Vchod do této ohrady byl zřejmě ze strany dvorce, jeho stopy však zůstaly skryty pod základem kostela. Pozůstatky původní vnitřní úpravy ohrady byly zni-

¹² J. Kostrzewski, *Kultura prapolska*, Poznań 1947, str. 92—93; W. Hensel, *Slowiańscyza wczesnośredniowieczna*, Warszawa 1965, str. 345 n.

¹³ P. A. Rappoport, *Očerki po istorii russkogo wojennogo zoddčestva X—XIII vv.*, MIA 52, Moskva—Leningrad 1956, str. 68, 119, obr. 90.

¹⁴ J. Poullík, *Výsledky výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic*, PA 48, 1957, str. 266—271.

¹⁵ Z. Klanica, *Zur Frage der Anfänge des Burgwalls „Valy“ bei Mikulčice*, AR 20, 1968, str. 628.

¹⁶ P. A. Rappoport, *Osnovnyje etapy razvitiija drevněrusskogo wojennogo zoddčestva*, SA 1960, No. 2, str. 57; P. A. Rappoport i V. V. Kostočkin, *K voprosu o periodizacii istorii drevněrusskogo wojennogo zoddčestva*, KSIIMK 59, 1955, str. 24.

¹⁷ H. Preidel, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert*, Teil III, Gräfelting bei München 1966, str. 13, 46, 77. K tomu srovnej kritiku v recenzi této práce od Ch. Warnke, *Germania* 42, 1964, str. 359—360.

čeny nebo překryty stavbou chrámu a hloubením jam pro kostrové hroby. Ojedinelé kúlové jamky a zbytky zahloubených objektů na uvedené ohrazené ploše si ještě vyžádají další podrobné zhodnocení. Pokud jde o funkci této ohrady souhlasím s názorem, že mohlo jít o kultovní objekt; proto pro ni v tomto článku místy pro usnadnění orientace ve výkladu používám termínu „kultovní“ ohrada. Původní kultovní funkci nasvědčuje zejména skutečnost, že kostel byl i za cenu poněkud odchýlné orientace od běžných zvyklostí umístěn zřejmě záměrně do prostoru ohrady, což odpovídá tendenci prvních křesťanských misionářů budovat chrámy na místě starých pohanských kultovních míst. S tím je v souhlase i značná hloubka žlábků a tudíž neobvykle předimenzovaná výška obvodové palisády, převyšující nejen ostatní hospodářské ohrady, ale i samo opevnění dvorce; kultovní místo mohlo být též posledním útočištěm a mohlo být nejlépe chráněno.

Další ohrady související se starší fází dvorce musely být podstatně nižší a zřejmě i ze slabších kůlů, neboť šířka žlábků zpravidla nepřesahovala 30 cm; průměr kůlů mohl tedy kolísat kolem 10 cm. I zde lze počítat především s palisádovým oplocením, neboť pletená stěna by sotva vytvořila souvislý žlábek zasahující až do podloží. Relativně největší hloubku měl žlábek po vnitřní severozápadní ohradě, kolísající mezi 20 až 30 cm a dosahující někde i 40 cm; k tomu je nutno připočít 30—40 cm humusu k úrovni 9.—10. století, neboť podloží bylo pod dnešním povrchem v těchto místech 50—65 cm; tím je dosaženo původní hloubky žlábků 50—70 cm. Podle propočtů Z. Webera (viz str. 222) by tedy bylo možno *ohradu rekonstruovat do výše kolem 150 cm.* Stejně vysoká byla podle rozměrů žlábků i příčka v severozápadní ohradě a obě stavební fáze dlouhé jihovýchodní ohrady při starším dvorci (k zjištěné hloubce žlábků 15—20 cm je nutno připočít asi 30 cm k původní úrovni terénu).

Dlouhé ohrady táhnoucí se podél celé severozápadní a jihovýchodní strany staršího opevnění dvorce, v prvním případě na vnitřní, v druhém na vnější straně, jsou zajímavým útvarem, o jehož funkci bude třeba ještě podrobněji uvažovat při celkovém hodnocení náleзовé situace. Předběžně je možné poznamenat tolik: Pokud jde o severozápadní vnitřní prostor, není jasné, jakou funkci plnil ve starší fází dvorce. Je v něm sice umístěna řada sídlištních objektů, ty však souvisejí podle všeho až s mladší fází dvorce (soudě podle použití techniky zdění na maltu, která váže jejich budování se stavbou kostela). Menší zahloubené objekty a porůznu rozptýlené kúlové jamky, které nesouvisejí se zmíněnými objekty mladší fáze, nedovolují rekonstruovat větší obytné stavby, které by mohly souviset se starší fází. Chápat celý prostor jako přestřešený dlouhý dům halového typu na způsob domů nordických¹⁸ nebo hal na franských královských dvorech (curtes) či falcích doby karolinské¹⁹ — i když výskyt podobných staveb je u nás podle kouřimského nálezu²⁰ možný — nelze, neboť to vylučuje jednak rozdílná hloubka žlábků a jednak nedostatek dokladů po vnitřní konstrukci, zejména nosné konstrukci střechy, která by při šířce prostoru musela být velmi výrazná. Nelze však vylučovat přestřešení prostoru 10×16 m vymezeném v této ohradě příčkou, neboť mohl využívat ve své konstrukci nároží opevňovací palisády. Mohlo však jít též o pouhou přepážku v oplocení (obr. 3). — Též jihovýchodní vnější obdélníkový prostor, i když jeho dlouhé strany jsou navenek

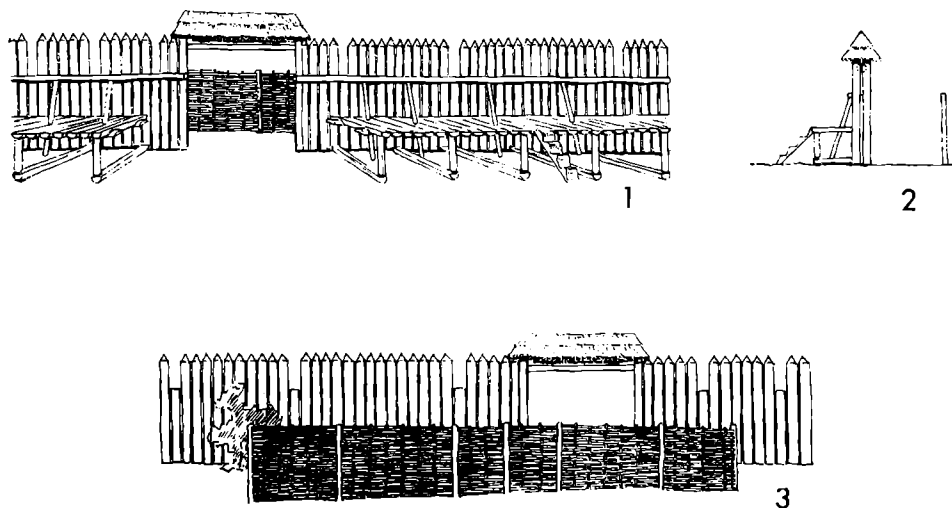
¹⁸ Srovnej J. Bronsted, *Vikingové — sága tří staletí*, Praha 1967, str. 176—181; A. J. Gurevič, *Pochody vikingov*, Moskva 1966, str. 70, obr. na str. 73 a 75; E. Oxenstierna, *Die Wikinger*, Stuttgart 1959, str. 210—211 s obr.

¹⁹ A. Hejma, *K situační a stavební formaci feudálního sídla v Evropě*, PA 56/2, 1965, str. 523.

²⁰ M. Šolle, *Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách*, Praha 1966, str. 109—120, obr. 26.

prohnuté jako u půdorysů nordických staveb, by z těchto důvodů jako v předešlém případě sotva bylo možné rekonstruovat jako halu. Mluví proti tomu též to, že obsahoval stopy po nejméně dvou velkých stavbách (č. 106 a 109),²¹ které na šířku jeho plochu téměř zcela vyplňují. Přerušeni žlábků po ohradě nasvědčuje, že vchod byl na severovýchodní straně, ale jiný musel být i na straně protilehlé a též v nezachycených částech jihovýchodní strany, aby byl umožněn přístup k jednotlivým stavbám v ohradě.

Obr. 6. Břeclav—Pohansko. Pokus o rekonstrukci vchodu do staršího opevnění dvorce (vrata nevyobrazena). 1 — pohled z vnitřní strany; 2 — boční pohled (řez); 3 — pohled zvenčí. (Kresba A. Šik.)

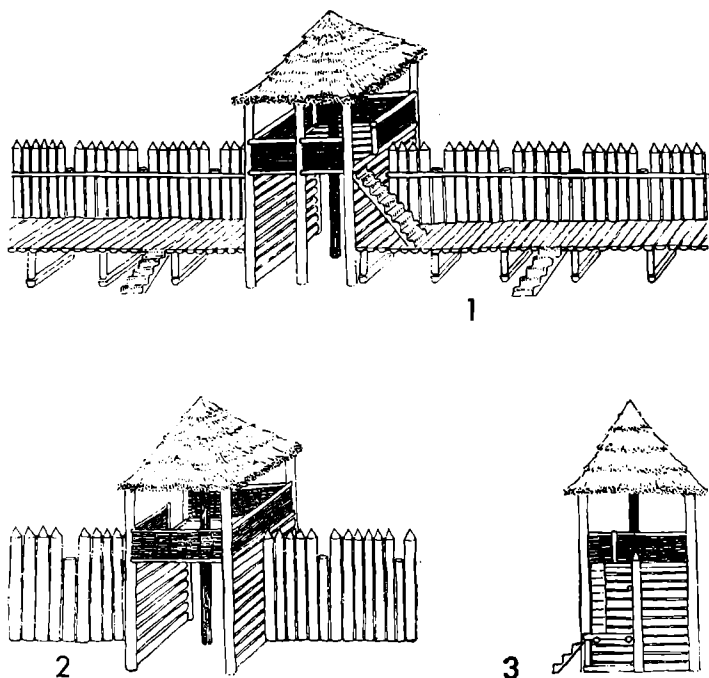
Zbývá ještě zmínit se o vzhledu vchodů do opevněného prostoru. U starší fáze opevnění se jevil jako prosté přerušeni palisádového žlábků, který však byl oboustranně mezery značně rozšířen. Z toho lze dedukovat, že palisáda byla u vchodu zesílena. Stopy po kůlech obložených kameny na její vnitřní straně jihovýchodně od vchodu svědčí, že byla zevnitř vzepřena (obr. 6:1). Radu kůlových jamek a zbytků kamenného obložení kůlů táhnoucí se asi v patnáctimetrovém úseku ve vzdálenosti dvou metrů od vnější strany palisády, přímo proti vchodu, lze chápat jako zbytky nosné konstrukce lehčí, patrně pletené stěny. Jejím účelem bylo přinutit příchozí projít v délce několika metrů podél palisády pouze dva metry širokým prostorem (obr. 6:2), který mohl být obránci dobře hájen. Stěna tak zamezovala přímé zteči brány. Obdobným způsobem byl např. chráněn vstup do vnitřního opevnění v Zalaváru, byť i v masivnějším dřevěno-hlinitém provedení.²² Ochranného účinku lehčích palisádových nebo pletených stěn bylo využito i na samém Pohansku u obranného valu hradiska. Na dvou zkoumaných místech byly zjištěny dvě takové stěny předsunuté před vlastní

²¹ B. Dostál, Typy slovanských sídlištních objektů z Břeclavi-Pohanska, SPFFBU F 12, 1967, str. 81—132, tab. XIX—XXVI.

²² A. Cs. Sós, Wykopaliska w Zalawár, Slavia Antiqua 7, 1960, str. 247, obr. 27.

hlinito-kamenitou hradbu a jejich účelem zřejmě bylo ztěžovat přístup k vlastní hradbě.²³

U mladší fáze opevnění se zachovaly po konstrukci brány výraznější stopy. Jak plyne z popisu, konstrukci brány nesly trojice kúlů po stranách (na severozápadní straně stopa po jednom kúlu nebyla zachycena) a dvojice kúlů ve středu vchodu (není též vyloučeno, že zde třetí jamka nebyla zjištěna). V podstatě stejné pozůstatky bran byly zjištěny u četných pravěkých a raněhistorických opevnění s mohutnějšími dřevěno-hlinitými hradbami jako u známého hradiště lužické kultury Römerschanze u Postupimi,²⁴ u opevněného dvorce z doby římské z Zeijen v Holandsku,²⁵ u slovanských hradišť Staré Kouřimi,²⁶ Kessel u Groitschen²⁷ aj. Stejně jako u těchto objektů by bylo možné rekonstruovat bránu mladší stavební fáze opevnění dvorce z Pohanska jako věžovitou stavbu, v jejíž spodní části byl průchod zúžený středovými kúly a v horním podlaží byl prostor pro stráž a obránce (obr. 7).

Obr. 7. Břeclav—Pohansko. Pokus o rekonstrukci brány do mladšího opevnění dvorce (vrata nevyobrazena). 1 — pohled z vnitřní strany; 2 — pohled z vnější strany; 3 — boční pohled. (Kresba A. Šik.)

²³ B. Dostál, K prehistorii a protohistorii Břeclavi, Břeclav — dějiny města, Brno 1968, str. 23, tab. XIII:2.

²⁴ C. Schuchhardt, Die Burg im Wandel der Weltgeschichte, Potsdam 1931, obr. 105 na str. 121.

²⁵ A. E. van Giffen, Prähistorische Hausformen auf Sandböden in den Niederlanden, Germania 36, 1958, str. 47—48, obr. 5—7, příloha 2.

²⁶ M. Šolle, Stará Kouřim, str. 99—109, zejména jižní brána, obr. 25.

²⁷ P. Grimm, Die Wallburg Der Kessel bei Kretzschau-Groitzschen, Kreis Zeitz, JfMV 35, 1951, str. 184—185, obr. 3; *týž*, Die vor- und frühgeschichtlichen Burgwälle der Bezirke Halle und Magdeburg, Berlin 1958, str. 107, obr. 25.

Musel to být prostor otevřený, umožňující pozorování na všechny strany, mohl však být zastřešen. Takové vzdušné zastřešené prostory jsou pod termínem solarium uváděny často nad branami karolinských curtes.²⁸ Konstrukce brány na Pohansku je částečně vysunuta před linii palisádového opevnění, což usnadňovalo pozorování a střelbu do stran podél obranné linie. Je možné, že boční stěny brány byly vydřeveny a vchod byl opatřen vnějšími a vnitřními vraty, čímž by se ve spodní části brány vytvářel uzavíratelný komorový prostor, který obrannou hodnotu brány značně zvyšoval.

Celkově lze soustavu žlábků zjištěnou v severovýchodní části hradiska Pohanska u Břeclavi rekonstruovat takto: *Ve starší fázi opevňovala asi 3 m vysoká palisáda téměř čtvercovitý útvar s vchodem na severovýchodní straně, chráněným z vnějšku předsunutou pletenou stěnou (obr. 6); na téže straně se k němu přimykala o něco vyšší kultovní ohrada přístupná z opevněného areálu. Nižší, kolem 1,5 m vysoké palisádové ohrady vyčleňovaly dva dlouhé obdélníkové prostory podél severozápadní a jihovýchodní strany opevněného areálu, jeden uvnitř, druhý vně (obr. 3:1). Přestavba jihovýchodní ohrady jen nepatrně změnila tento vzhled (obr. 3:2). — V mladší fázi chránila opět asi 3 m vysoká palisáda zvětšený, téměř čtvercový prostor s prohnutou severozápadní a jihozápadní stranou, s vchodem v podobě věžovité brány na severovýchodě (obr. 5). Vně jižního rohu stály rovněž nízké ohrady, jejichž stopy se zachovaly v nepatrných zbytcích a nejsou v popisech zmíněny, poněvadž se nacházely mimo areál dvorce.*

Na obrázcích 3 a 5 je rekonstruováno pouze opevnění a ohrady, jejichž zpracování se v této stati věnuji. K pochopení funkce celého komplexu je však třeba brát v úvahu též jeho vnitřní zástavbu. Uvnitř ohrazené plochy bylo vedle kostela zjištěno 66 sídlištních objektů. Od toho je možno odečíst 7 jam se starohradištním materiálem, které s palisádovým opevněním chronologicky nesouvisí. Ze zbylých 59 objektů je 25 kruhových, obdélníkových nebo nepravidelných jam hospodářského významu (sklípky, zásobní jámy apod.); zbývá 34 sídlištních objektů, z toho asi dvě třetiny obytných a třetina rozsáhlých hospodářských staveb (chlévů, stodol, seníků, sýpek, kletí apod.).²⁹ Poněvadž není ve všech případech jasná jejich příslušnost k jednotlivým stavebním fázím (nelze o ní rozhodnout před rozbořem inventáře), v kresebném návrhu rekonstrukce je vynechávám (obr. 3, 5). Podle umístění, orientace a stavební techniky je již dnes zřejmé, že se starším opevněním souvisela většina velkých staveb s kúlovými a palisádovými stěnami, s mladším opevněním kostel a většina srubových staveb umístěných zčásti na maltou spojených kamenných podezdívkách. Právě tato rozmanitá vnitřní zástavba vedle opevnění dovoluje označovat celý útvar za velmožský dvorec s funkcí hospodářsko-výrobní, sídelně-reprezentativní i vojensky obrannou.

Zhodnocení nálezů a datování

Archeologický materiál získaný z výplně palisádových žlábků se nedá využít pro detailnější chronologii opevnění dvorce. Do výplně žlábků se totiž mohl dostat materiál starší i prakticky současný s opevněním, případně i materiál nepatrně mladší. Výplň žlábků se vytvářela zčásti již v průběhu budování palisády při utěšňování jednotlivých kúlů (tehdy se do ní dostával materiál starší i současný se vznikem opevnění), ale též při zániku opevnění; ten mohl být buď více méně jednorázový, kdy kúly byly

²⁸ H. Hinz, Die Stellung der Curtes innerhalb des karolingischen Wehrbaues, Germania 45, 1967, str. 132–133.

²⁹ O tom podrobněji B. Dostál, SPFFBU E 12, 1967, str. 81 n.

vytahány a terén vyrovnáván (pak se do výplně dostaly vedle střepů starších i střepy současné s existencí a zánikem opevnění), nebo trval delší dobu tak, že části palisád byly ponechány svému osudu či druhotně využity při stavbě různých přístřešků a ohrad. V tom případě se výplň tvořila až po úplném zetlení kůlů a mohl se v ní ocitnout materiál z doby, kdy již palisáda několik let svému původnímu účelu nesloužila. Teoreticky je pro datování směrodatný materiál nejmladší, neboť úvahy o trvání palisády nutně musí být usměrněny odhadem o trvanlivosti dřevěných konstrukcí zapuštěných v zemi. Prakticky je materiál ze žlábků natolik chronologicky jednotlý, že pouze dokresluje chronologická zjištění plynoucí ze stratigrafického vztahu zbytků palisádového opevnění k lépe datovatelným objektům z téhož místa, tj. k chrámu a kostrovým hrobům. V kombinaci s ním potvrzuje, že budování a zánik palisádového opevnění dvorce musel proběhnout ve střední době hradištní. Přesto provedu nejdříve stručný rozbor nálezů ze žlábků a pak se budu zabývat stratigrafickými zjištěními, abych vyslovenou tezi podrobněji zdůvodnil.

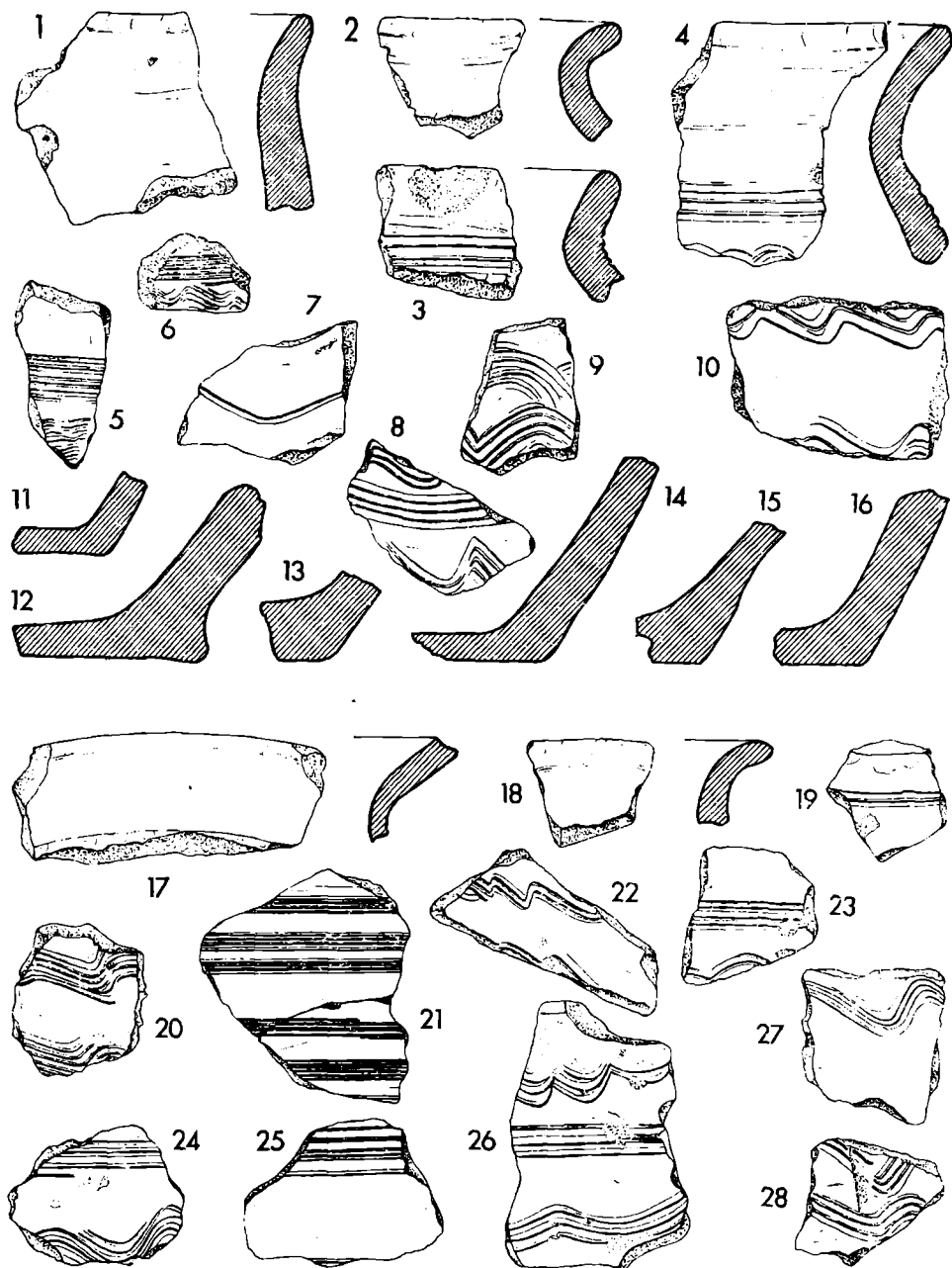
Keramika je zastoupena v nálezech ze žlábků obou fází 609 střepy. Jde tedy o dostatečně početný soubor, aby v něm bylo možné provést jisté třídění s vyloučením momentu náhodnosti. Stačí zběžný pohled na vyobrazení (obr. 8—11), abychom poznali, že střepy ze žlábků obou fází mají zhruba stejný ráz. Kresby jsou rozděleny podle stavební fáze a podle jednotlivých ramen pozůstatků opevnění, jakož i pozůstatků ohrad souvisejících se starší fází. Z jednotlivých úseků žlábků byly vyobrazeny všechny hlavní typy okrajů, výzdoby a profilů den i za cenu jistého opakování, aby vznikl názorný obraz bez složitých, zdoluhavých a nepřesných popisů a aby tak byla čtenáři dána možnost vytvořit si vlastní přehled. Podle typologických a výzdobných znaků patrných i z vyobrazení a podle složení hliněného těsta, jeho barvy a vypálení, je možné střepy z palisádových žlábků rozdělit do tří skupin.

I. Hrubě modelované střepy červenavých a světlehnědých odstínů s kolmým nebo nepatrně přehnutým okrajem, někdy s náznaky výzdoby (obr. 8:1, 9:2). Patří sem i střep s neuměle rytou vlnicovou výzdobou (obr. 9:19), střep zdobený šikmými svazky rýh (obr. 10:18) a některé masivní zlomky den. Rámcově jde o starohradištní materiál. Početně je zastoupen velmi málo, sotva pěti procenty nálezů.

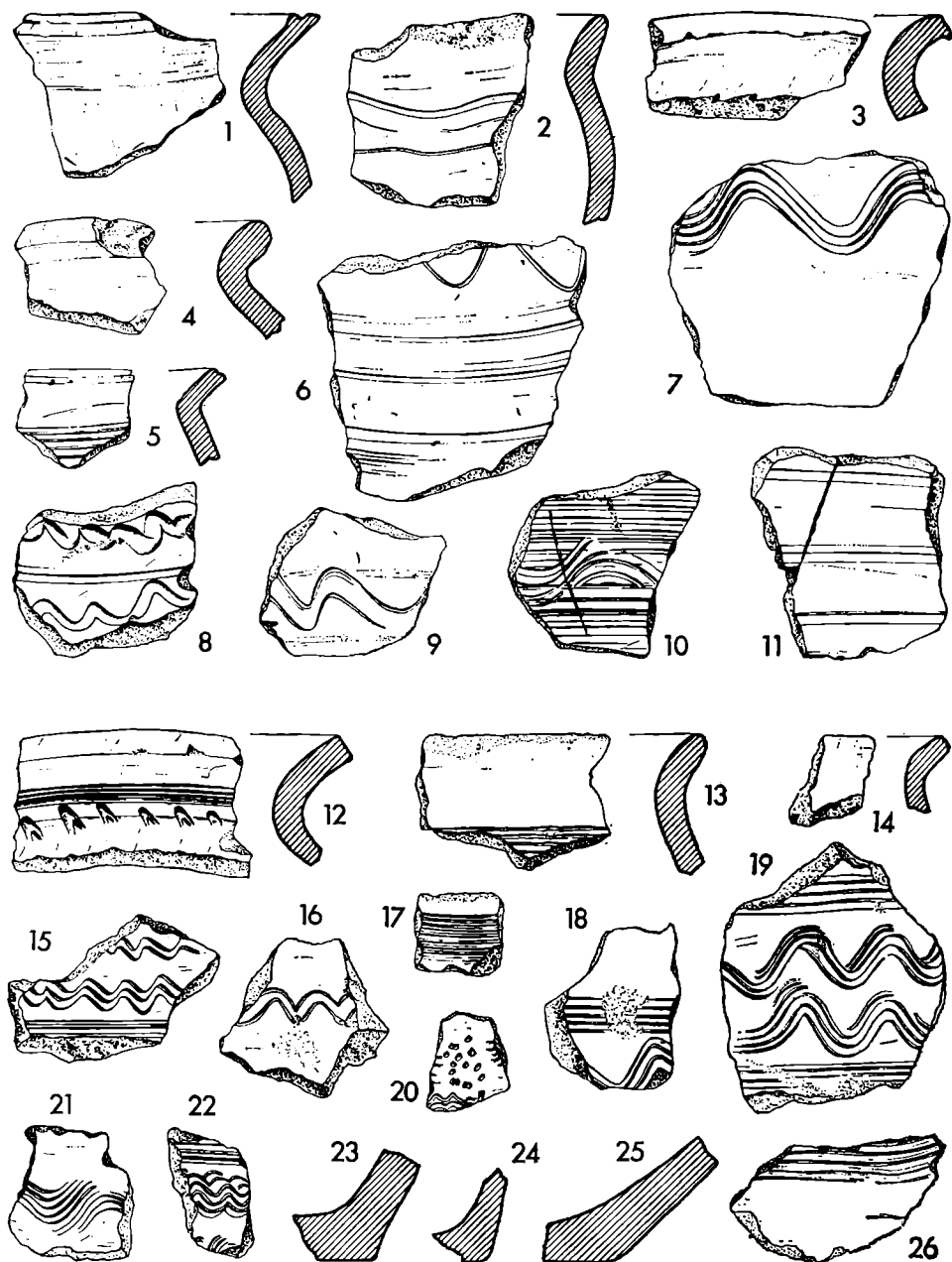
II. Střepy tmavošedých, světlehnědých a cihlově červených odstínů z jemně písčitého a slídnatého materiálu, dobře vypálené, s okraji značně přehnutými, zaoblenými nebo kuželovitě seříznutými, s bohatou škálou pravidelně ryté liniové a vlnicové výzdoby, provedené zručně, zřejmě při rotaci nádoby na značně vyvinutém kruhu. Vyskytly se též střepy tuhové (např. obr. 9:4), střep se zdvojeným otiskem kruhové značky ve dně (obr. 11:20). Pozornosti si zasluží část nádoby nalezená v žlábku po příčce v severozápadní ohradě starší fáze dvorce; je z jemně písčitého a slídnatého materiálu, s válcovitě seříznutým a naspodu římsovitě ukončeným okrajem, s jemně drsným vyhlazeným povrchem, zdobeným jednoduchými vlnicemi a rýhami (obr. 10:14). — Jde o keramiku běžně označovanou jako středohradištní. Shodná keramika je ve středohradištních kostrových hrobech.³⁰ Spodní hranice výskytu této keramiky podle stratigrafických fakt zjištěných v Mikulčicích a podle nálezů v kostrových hrobech a na sídlištních avarsko-slovanských na jihozápadním Slovensku³¹ zůstává však nejasná a její počátky bude nutno posunout

³⁰ B. Dostál, Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě, Praha 1966, tabulky.

³¹ Z. Klanica, AR 20, 1968, str. 631; A. Točík, Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prši, SlA XI—1, 1963, str. 121—198, zejména obr. 43, 45, tab. I—XX; Z. Čitilská, Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky, Bratislava 1966, str. 225—226, tab. 78—79.

Obr. 8. Břeclav—Pohansko. Střepy ze SV (1—16) a SZ ramene (17—26) žlábků po starším palisádovém opevnění dvorce a ze žlábků po SZ ohradě (27, 28). (Kresba J. Kamenská.)

Obr. 9. Břeclav—Pohansko. Střepy z JV ramene žlábků po starším palisádovém opevnění dvorce (1—11) a střepy ze žlábků po kultovní ohradě (12—26) na ŠV straně dvorce. (Kresba J. Kamenská.)

do starší doby hradištní. Z celkové situace na Pohansku, zejména ze skutečnosti, že je tam zároveň pohřebiště s poměrně vyspělou zdobenou keramikou v některých hrobech, která je však přesto odlišná od zdejší keramiky rámcově středohradištního rázu, netroufal bych si její počátek posunout hlouběji než do 8. století. Vedle vyspělejších tvarů přežívá pak tato skupina podle všeho až do konce střední doby hradištní, i když procentuálně, zejména v řemeslnických centrech ustupuje.

III. Vzácněji se objevují tenkostěnné střepy s kuželovitě nebo vodorovně seříznutými a silně prožlabenými okraji a zvonivě vypálené šedavé střepy s řídkou a mělkou výzdobou, pozůstávající zejména z rýh. Tato keramika odpovídá vyspělé keramice velkomoravské. Je běžná např. v povrchové velkomoravské vrstvě v Mikulčicích,³² objevuje se v objektech pokročilé velkomoravské doby na Pohansku a vyskytne se zde též ojedinelé v hrobech (hrob č. 375, 390). Někdy bývá tato keramika označována za povelkomoravskou. Objevuje se však podle všeho již v 9. století a patrně přežívá i polovinu 10. století.

Vyskytují-li se všechny tři skupiny střepů v žlábcích po obou fázích palisády, je v žlábcích po mladší fázi opevnění poměrně více střepů III. skupiny, tvrdě do šeda vypálených, s řídkou a lehce načrtnutou výzdobou a s prožlabenými okraji.

Z dalších předmětů skýtá jistou datovací oporu zlomek bronzové průvlečky (obr. 12:9,9a) z uzdy či jiné části koňského postroje. Tvarovou analogii má v nálezech z Blatnice, s nimiž se přesně shoduje v rozměrech (blatnický exemplář má d 8,5 cm, š 2,3 cm),³³ z Pobedimí³⁴ a z Mikulčic, kde má poněkud odlišné proporce.³⁵ Výzdobný motiv sestávající z palmet a úponek vychází z antických tradic, které na naše území pronikly jednak prostřednictvím avarským³⁶ a jednak karolinským.³⁷ Vysoký relief jeho provedení by ukazoval na sféru vlivu karolinského. Uspořádání motivu má nejbližší analogii na jednom nákonci z Blatnice,³⁸ o jehož karolinské orientaci se uvažuje.³⁹ Na převládání karolinských prvků nad pozdněavarskými na průvlečce z Pohanska by ukazovala též šířka jazykovité ploténky (avarská nákonci jsou úzká a dlouhá, karolinská široká), nepřítomnost příčného výzdobného pole (je u většiny avarských nákonců) a počet nýtů (jsou čtyři, kdežto na avarských nákoncích bývají jen dva).⁴⁰ Hlavičky nýtů nejsou sice podloženy granulovaným drátkem, což je pro karolinská nákonci typické,⁴¹ avšak prstencovité vypuliny na podložním plíšku kolem hlaviček nýtů tuto karolinskou manýru zřejmě nahrazují. Avarské prvky jsou

³² J. Poulik, PA 48, 1957, str. 335, obr. 106 a 107.

³³ K. Benda, Karolinská složka blatnického nálezů, SLA XI-1, 1963, str. 212; J. Hampel, Altertümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig 1905, III, tab. 321:1,2.

³⁴ D. Bialeková, Výskum slovanského hradiska v Pobedime roku 1964, AR 17, 1965, str. 532.-obr. 157.

³⁵ Z. Klanica, Vorbericht über die Ergebnisse der Grabung des slawischen Burgwalls in Mikulčice für das Jahr 1963, Přehled výzkumů 1963, tab. 26:6; *tjž.*, Předběžná zpráva o výzkumu slovanského hradiska v Mikulčicích za rok 1966, Přehled výzkumů 1967, tab. 19:18.

³⁶ J. Dekan, Predcyrilometodejské styky našich zemí s neskororantskou a byzantskou oblastou, Konference o Velké Moravě, Nitra 1963, str. 11 n.

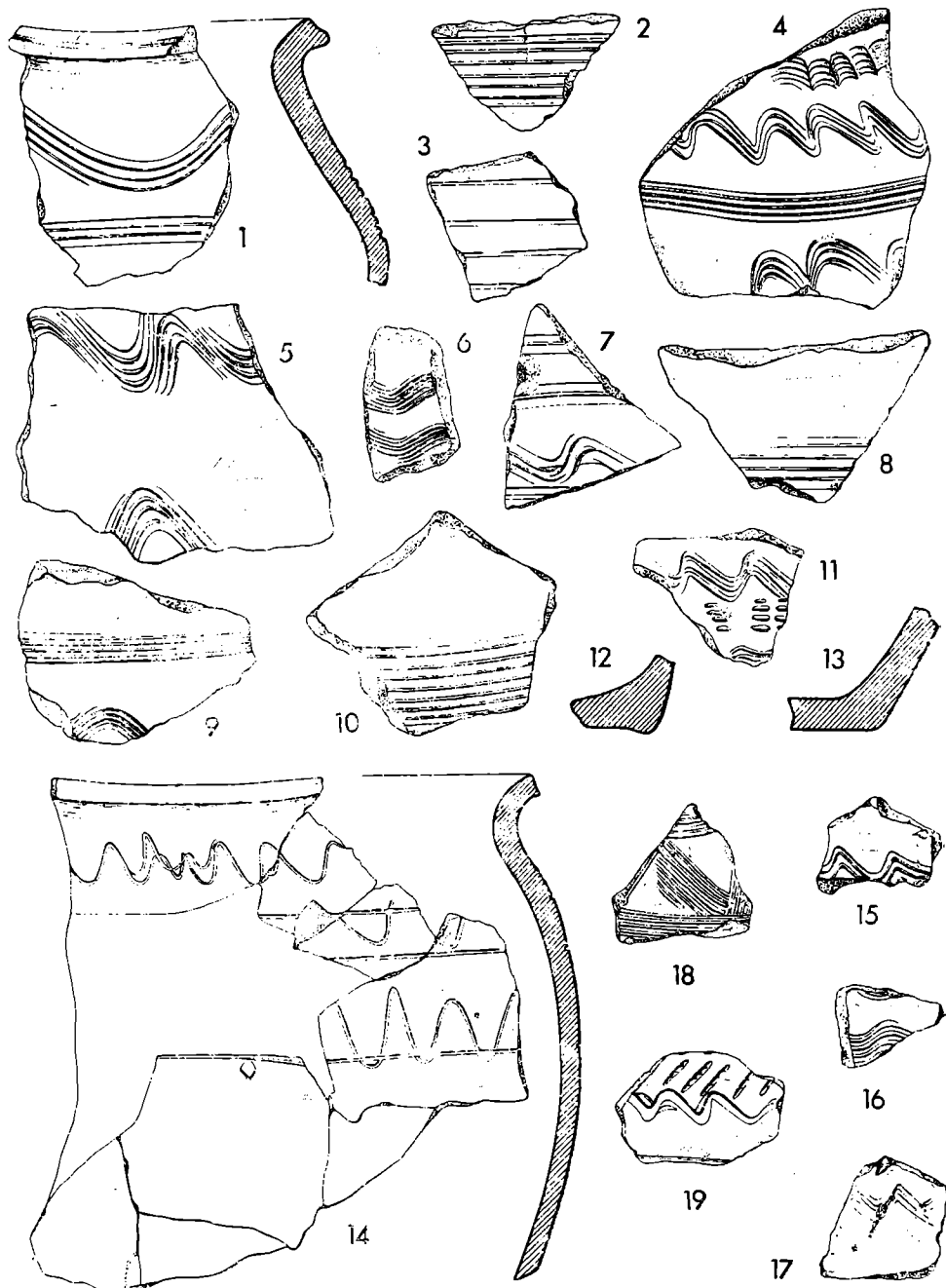
³⁷ O převládnutí vegetabilního motivu pozdněantické mediteránní tradice v pozdněkarolinském umění 9. století píše J. Werner, Frühkarolingische Silberohrringe von Rastede (Oldenburg), Germania 37, 1959, str. 192.

³⁸ J. Hampel, Altertümer III, tab. 321:9.

³⁹ K. Benda, SLA XI-1, 1963, str. 200.

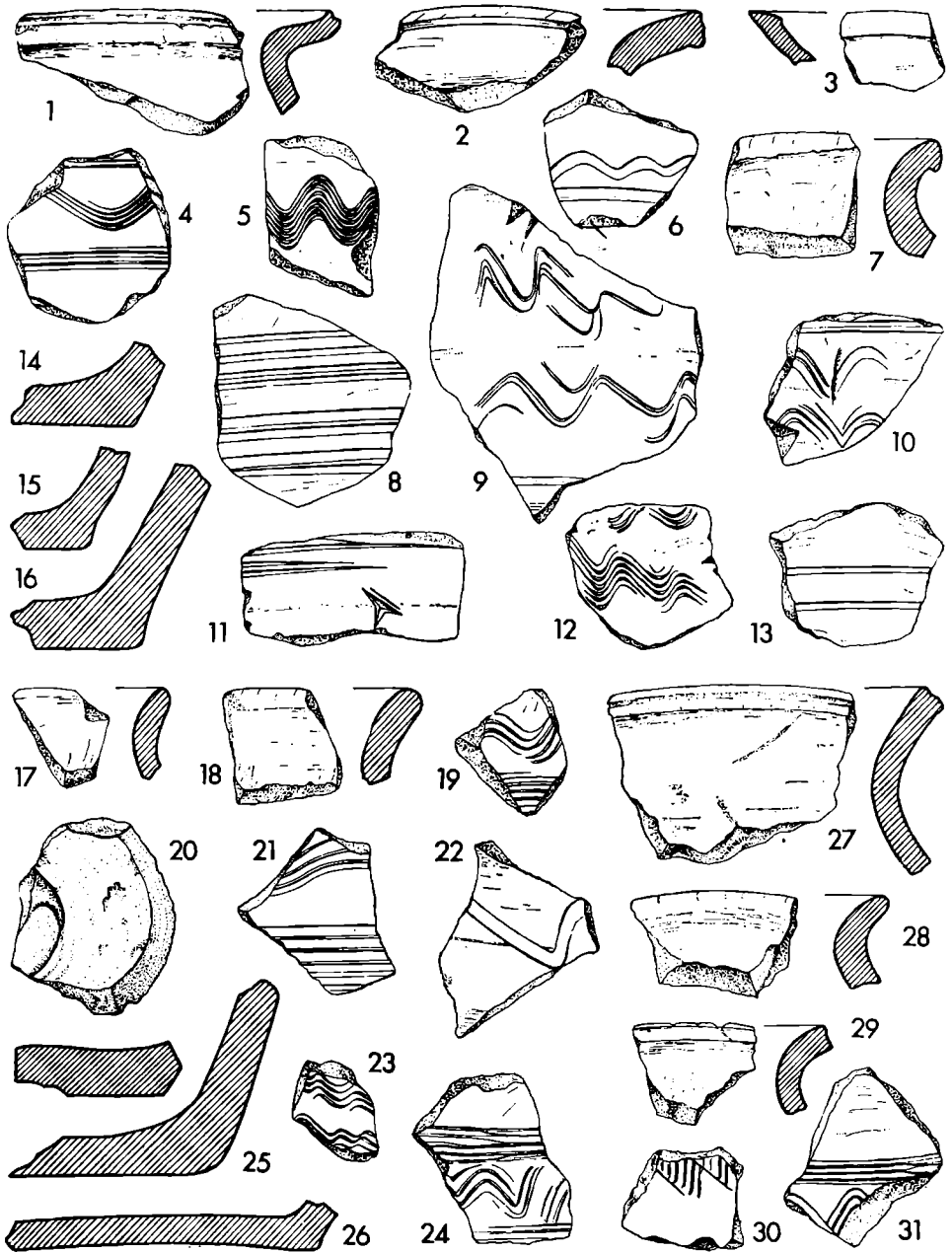
⁴⁰ Srovnej např. K. Benda, Mittelalterlicher Schmuck, Praha 1966, str. 13, Nr. 20.

⁴¹ T. Capelle, Karolingischer Schmuck in der Tschechoslowakei, SLA XVI-1, 1968, str. 233. Vzhledem k tomu, že nález znal jen z fotografie, uvádí omylem, že hlavice nýtů jsou podloženy drátkem.

Obr. 10. Břeclav—Pohansko. Střepy z výplně žlábků po SZ ramenech palisády (1—13), u nichž nelze rozhodnout, zda patří ke starší nebo mladší fázi; střepy z příčního žlábků (14—17) v SZ hradě starší fáze a střepy z JZ ramene (18) a SV ramene (19) žlábků po mladší palisádě. (Kresba J. Kamenská.)

Obr. 11. Břeclav—Pohansko. Střepty ze žlábků po mladším palisádovém opevnění dvorce: JZ rameno (1—16), SZ rameno (17—26), JV rameno (27) a SV rameno (28—31). (Kresba J. Kamenská.)

na průvlečce zastoupeny především v odlévací technice výzdoby, ve zvýšeném okraji výzdobného pole a konečně sám motiv není avarskému prostředí cizí. Podle T. Capella nelze o průvlečce vzhledem k provedení i motivu jednoznačně rozhodnout, zda byla vyrobena v karolinské dílně, či zda patří ke slovanským nálezům blatnicko-mikulčického horizontu. Radí-li K. Benda součástí koňského postroje z blatnického nálezu k výrobkům místní dílny pracující v pozdněavarském stylu a vyrovnávající se s novými karolinskými podněty,⁴² neučiníme chybu, přiřkneme-li i průvlečku z Pohanska z těchto důvodů k výrobkům místních slovanských dílen. Není zanedbatelné i to, že v blatnickém nálezů má své nejbližší tvarové i výzdobné analogie. Tímto zařazením se dostáváme i k datování nálezu. Souhlasně s datací blatnických ozdob můžeme klást jeho vznik do doby kolem roku 800,⁴³ případně výše, do první třetiny 9. století.⁴⁴ Kolem poloviny 9. století mohla být průvlečka sice ještě používána, nikoliv však vyrobena. Našla-li se průvlečka ve výplni palisádového žlábků mladší fáze, je tím prokázáno, že tato fáze nemohla existovat před přelomem 8.—9. století, případně před první čtvrtinou 9. století, poněvadž tehdy neexistovala ani průvlečka. Palisáda mladší fáze musela být vybudována s jistým odstupem od kritického časového rozmezí, poněvadž průvlečka se dostala do výplně jejího žlábků jako polámaná a deformovaná ze sídlištní vrstvy, v níž mohla být již dlouhou dobu odhozena nebo ztracena. Odhadnout přesněji délku používání a dobu mezi poškozením průvlečky a jejím zapadnutím do výplně palisádového žlábků není samozřejmě možné. Porušují-li však žlábek po mladší palisádě velkomoravské hroby s ženským šperkem druhé poloviny 9. a první poloviny 10. století, mohlo k zapadnutí průvlečky do palisádového žlábků dojít nejpozději v této době, neboť v tomto časovém rozmezí musela mladší palisáda vzniknout i zaniknout, jak z dalšího výkladu vyplýne.

Železné sanicovitě kování (obr. 12:8,8a) z kožené pochvy nože, nalezené ve výplni žlábků mladší fáze, má analogie ve velkomoravských hrobech ve Starém Městě Na valách⁴⁵ a nevymyká se chronologicky ze střední doby hradištní, i když přímo z hrobů na Pohansku není žádné k dispozici. K detailnější chronologii palisádových žlábků však nepřispívá, stejně jako další předměty v nich nalezené: závesné kování z vědra (obr. 12:10), nůž (obr. 12:7), kostěný proplétáček (obr. 12:6), železné sídlo (obr. 12:4), železná průvlečka (obr. 12:2) a tři kamenné brousky, z nichž dva (obr. 12:5,11) by bylo možné řadit ke Kavanově II. skupině, i když nejsou provrtané, a jeden (obr. 12:12) k jeho první skupině.⁴⁶ Nadějnější by se zdál zlomek rámečku železné přezky s promáčknutými boky (obr. 12:3), jaké jsou běžné na avarsko-slovanských pohřebištích,⁴⁷ avšak jejich ojedinělý výskyt ještě v hrobech staromaďarských⁴⁸ nedovoluje chronologicky je využít. Stejně je tomu i se železnou průvlečkou (obr. 12:2), která má rovněž četné analogie, např. na avarsko-slovanském pohřebišti v Děvínské Nové Vsi,⁴⁹ i když tento jednoduchý tvar bude sotva možné

⁴² K. Benda, SIA XI—1, 1963, str. 216.

⁴³ J. Eisner, Děvínská Nová Ves. Slovanské pohřebiště. Bratislava 1952, str. 323; *tjž*, SIA 3, 1955, str. 303.

⁴⁴ J. Poullík, PA 48, 1957, str. 292 n.; *tjž*, Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích, Praha 1963, str. 43 n.

⁴⁵ V. Hrubý, Staré Město. Velkomoravské pohřebiště Na valách. Praha 1955, str. 173—176.

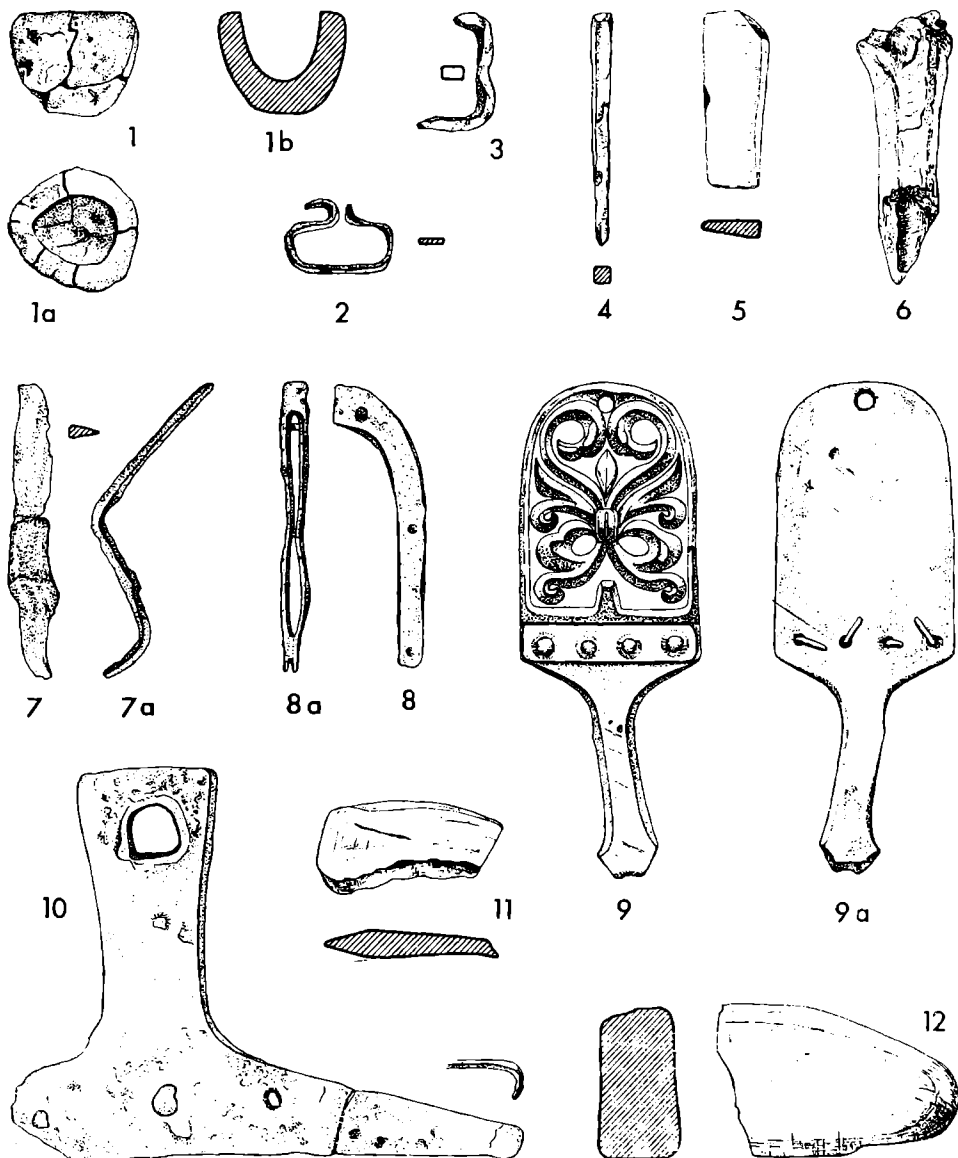
⁴⁶ J. Kavan, Kamenné brousky a jejich funkce u Slovanů na našem území, Sborník ČsSA 1, 1961, str. 31.

⁴⁷ J. Poullík, Staroslovanská Morava, Praha 1948, str. 65; J. Hampel, Alttertümer I, str. 288, obr. 680; J. Eisner, Děvínská Nová Ves, obr. 29:9, 70:6, 73:19, 97:5 aj.

⁴⁸ A. Točík, Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei, Bratislava 1968, tab. III:17, VII:18, IX:30 aj.

⁴⁹ J. Eisner, Děvínská Nová Ves, obr. 84:22, 89:16 aj.

vázat jen na úzce omezenou epochu v rámci raného středověku. Nicméně je zajímavé, že jak zlomek přezky, tak průvlečka se našly ve výplni žlábků po starší palisádě. Ani nález tyglíku (obr. 12:1a—c) nám nepřispívá k datování, neboť jde o předmět

Obr. 12. Břeclav—Pohansko. Nálezy ze žlábků po starším (1—6) a mladším (7—12) opevnění dvorce. 9 = 1/1, ostatní 1/2. (Kresba J. Kamenská.)

výrobní, který po celé věky neměnil svůj tvar⁵⁰ a konkrétně v hradištní epoše mohl být používán jak ve starší fázi při výrobě litých ozdob, tak při výrobě granulovaných šperků pokročilého velkomoravského období.

Věnujme nyní pozornost stratigrafickým zjištěním. Nejdříve *stratigrafická situace* staršího palisádového opevnění (viz obr. 2 a 13). Jeho severozápadní rameno bylo na dvou místech prořezáváno zbytky mladšího opevnění dvorce (ve čtvercích A 15—58 a A 21—64). Totéž se dalo i s jeho jihozápadním ramenem (ve čtverci A 23—67), které bylo nadto převrstveno částí mazanicové podlahy nebo ohniště objektu 96, částí objektu 83, 102 (je-li lomený pruh kamenů ve čtvercích A 18—71, A 17—71, A 18—72 správně interpretován jako podklad pod srubovou stavbu) a prořezávaly jej zahloubené objekty 100, 101 a 122. Výplň žlábků se nejevila v zásypu těchto objektů ani v jeho okolí, ale byla zjištěna na jejich stěnách a dně (tab. XXI:2,3), čímž se prokázalo, že jsou mladší než žlábek. Jihovýchodní rameno starší palisády bylo převrstveno pouze hlinito-kamenitou pecí při objektu 109 (tab. XXI:1), zato severovýchodní rameno bylo porušeno mladšími objekty několikrát: kromě toho, že jej prořezávala mladší palisáda (ve čtverci A 14—57), překryl jej též základ průčelní stěny nartexu kostela (ve čtvercích A 13—59, A 12—59, A 12—60) a deset kostrových hrobů (č. 20, 21, 40, 51, 169, 175, 176, 181, zčásti 155 a 157).

Při hodnocení uvedené stratigrafie si nebudu blíže všimnat sídlištních objektů, neboť jsem dosud nemohl provést rozbor nálezů z nich pocházející. To však není pro danou studii rozhodující, neboť pokud vůbec bude možné nějaký materiál k objektům přičíst (u nadzemních staveb to bude velmi problematické), půjde převážně o střepy, jejichž datovací možnosti jsou velmi omezené. Nejcennější je zjištění, že žlábek po starší fázi opevnění byl překryt základem chrámu. Většina autorů spojuje stavbu tohoto chrámu s působením cyrilometodějské misie.⁵¹ I kdybychom připustili, že byl založen některou misí předcyrilometodějskou, sotva se tak mohlo stát dříve než kolem poloviny 9. století jak vzhledem k typu stavby, tak vzhledem k převaze inventáře z hrobů vyrytých po založení kostela (svědčí o tom velmi jednoduše a při tom od běžné normy odchylná orientace pohřbů, skutečnost, že žádný hrob nebyl překryt základem kostela, šíření jádra pohřebiště od kostela k okrajům aj.). Dá se tedy říci, že starší palisádové opevnění muselo zaniknout někdy kolem roku ±863/4. Svědčí o tom též inventář zmíněných deseti kostrových hrobů,⁵² které starší palisádové žlábků překrývaly. Většina z nich byla sice bez milodarů, ve dvou (40,175) byly pouze železné nože k datování nepoužitelné, v hrobě 20 se našly dvě rombické šipky s trnem, jejichž časové zařazení je problematické,⁵³ a pouze v hrobě 169 byly kromě nože a dvou přezek ostruhy typu II., jejichž hlavní těžiště výskytu spadalo do třetí čtvrtiny 9. století.⁵⁴

⁵⁰ Srov. např. tyglíky z halštatské osady v Tuchoměřicích — *E. Soudská*, PA 57/2, 1966, obr. 25 na str. 589 — a tyglíky předvelkomoravského horizontu v Mikulčicích — *Z. Klavica*, Přehled výzkumů 1963, tab. 27:5,6; *tjž*, Přehled výzkumů 1965, tab. 15:15—16.

⁵¹ *V. Vavřínek*, Die Christianisierung und Kirchenorganisation Grossmährens, *Historica VII*, 1963, str. 37; *tjž*, Study of the Church Architecture from the Period of the Great Moravian Empire, *Byzantinoslavica* 25, 1964, str. 288—301; *J. Pošmourný*, Stavební umění velkomoravské říše, *Architektura ČSSR* 20, 1961, str. 134; *tjž*, Církevní architektura velkomoravské říše, *Umění* 12, 1964, str. 187—202.

⁵² Podle polní nálezové zprávy vedené z větší části autorem; celky budovy podrobně uveřejněny v chystané materiálové práci F. Kalouska o pohřebišti na Pohansku. Totéž platí i o dalších zmíněných hrobových komplexech.

⁵³ *D. Biálková*, AR 17, 1965, str. 535—536.

⁵⁴ *B. Dostál*, *Slovanská pohřebiště*, str. 75.

Stratigrafie ohrad při starším palisádovém opevnění dvorce poskytovala stejný obraz jako stratigrafie vlastního opevnění. Žlábek po severozápadní ohradě uvnitř starší fáze dvorce byl překryt objektem 82 se zděným základem jednoho nároží, a není vyloučeno, že byl porušen hrobem 136, pokud právě v tomto místě nebyl vchod do ohrazeného prostoru. Hrob 136 obsahoval typické šperky staroměstského rázu z poslední třetiny 9. a první poloviny 10. století (gombíky s lisovanými ptáky, knoflíky s granulací a skly, náušnice s granulovaným spodním obloukem a klasovitým hrozníčkem). Též obě ohrady související s jihovýchodní stranou starší fáze dvorce byly překryty a zčásti zničeny objekty 105, 107 a 108, které zřejmě patřily k mladší stavební fázi dvorce. Pozůstatky „kultovní“ ohrady na severovýchodní straně opevnění starší fáze byly překryty 22 hroby (č. 44, 45, 48, 49, 62, 75, 89, 99, 108, 109, 148, 178, 179, 199, 240, 244, 245, 259, 262, 263, 264), nemluvě o hrobech, které se pozůstatků ohrady jen dotýkaly nebo je pouze nepatrně překrývaly, takže superpozice není zcela prokazatelná (hroby č. 79, 101, 141, 174, 209, 213). Mezi nimi vedle hrobů bez nálezů (44, 49, 62, 108, 109, 179, 199, 259, 264, 209, 213) a vedle hrobů s nedatovatelnými předměty, jako nože (48, 101, 245) a prosté přezky (263) byly i hroby obsahující vedle chronologicky nevýrazných předmětů i gombíky s rostlinným (hr. 75, 240) nebo pletencovým ornamentem (hr. 99, 141), sedmibubínkové a šesti-košíčkové náušnice (hr. 99), náušnice s klasovitými hrozníčky a zdobenými spodními oblouky (hr. 178, 262), lunicové náušnice s hrozníčky (hr. 99, 262) — tedy opět typické šperky veligradského horizontu poslední třetiny 9. a první poloviny 10. století.⁵⁵ Dále byly v některých z uvedených hrobů ostruhy typu IA (hr. 47, 244), které se vyskytují již v první polovině 9. století, ale mohou být i v hrobech druhé poloviny tohoto věku, stejně jako ostruhy typu II (hr. 89, 148, 174), sekery typu IA (hr. 148, 174) a meč typu H (hr. 174).⁵⁶ Inventář z hrobů překrývajících žlábků po ohradách souvisejících se starší fází opevnění dvorce výrazně potvrzuje, že k zániku starší fáze opevnění muselo dojít nejpozději na přelomu druhé a třetí třetiny 9. století.

Žlábků po palisádovém opevnění mladší fáze byly porušeny dvěma zahloubenými chatami (č. 20, 118), o jejichž chronologii nelze před podrobnějším zhodnocením jejich inventáře říci nic bližšího. Více napoví obsah 13 hrobů (č. 76, 78, 80, 85, 111, 112, 121, 219?, 243, 274, 296, 301, 302), které jsou v superpozici nad mladším opevněním. Devět z nich bylo sice bez milodarů, ale podle dvou hrobů (č. 274, 296) obsahujících předměty aspoň zčásti datovatelné (ostruhy typu IB a skleněný knoflík s kovovým ouškem), je možné je klást rovněž do rozmezí poslední třetiny 9. a první poloviny 10. století. Pozoruhodné je, že řada hrobů (č. 319, 327, 329, 332, 334, 356, 364, 365) ležících těsně při severovýchodní straně mladší palisády ohrazení respektuje, stejně jako přístupovou cestu k bráně. Svědčí to o tom, že tyto hroby byly hloubeny v době, kdy palisáda ještě stála. Jak naznačuje inventář hrobu 329 (ostruhy typu IA, gombíky s úpadkovým rostlinným ornamentem), mohli bychom počítat s jejich datací přibližně od poslední čtvrtiny 9. století do konce střední doby hradištní. Vzhledem k tomu, že hroby z téhož časového rozmezí žlábek po mladší palisádě převrstvují, lze situaci vysvětlit jen tak, že v části uvedeného období palisáda ještě stála a v jeho druhé části již byla zničena. To je v souladu se zjištěním, že pozůstatky po mladší palisádě překrýval jen poměrně malý počet hrobů (13) a že ji tudíž hroby z větší části respektovaly, zatímco pozůstatky po starší palisádě a ohradách s ní souvisejí-

⁵⁵ B. Dostál, Slovánská pohřebiště, str. 90; J. Poulík, Rotundy, str. 125; *tjž*, PA 48, 1957, str. 298 aj.

⁵⁶ B. Dostál, Slovánská pohřebiště, str. 75, 68, 71.

cích převrstvoval téměř trojnásobný počet hrobů (32—38), a to hrobů poměrně bohatěji a častěji vybavených (milodary jsou v 13—18 hrobech) než je tomu u hrobů nad mladším palisádovým žlábkem (milodary jsou jen ve 4 hrobech). I v tom je možné spatřovat jistý moment chronologický: starší palisáda byla překrývána hroby delší dobu, a to hroby převážně staršími (soudě podle množství milodarů typického pro doby starší, v nichž jsou ještě dosti silné pohanské přezítky), mladší palisáda byla překrývána pouze kratší dobu, a to hroby z epochy pozdější, kdy zvyk přidávání milodarů se postupně vytrácí.

K odhadu, jak dlouhou dobu mohla být převrstvována hroby starší palisáda a jak dlouho jimi byla respektována mladší palisáda, nejlépe přispěje *úvaha o možné trvanlivosti palisádové stavby*. Trvanlivost dřevěné konstrukce zčásti zapuštěné do země je v našich podmínkách značně omezená. V archeologické literatuře se mluví o 20—25 letech.⁵⁷ B. Soudský odhaduje délku stavební fáze neolitické osady na 15 let. Nevychází však při tom z trvanlivosti dřevěné konstrukce neolitických domů, ale z počtu výmazů v obilních silech a z podmínek neolitického zemědělství;⁵⁸ domy tedy mohly mít větší trvanlivost než byla doba jejich používání, což není v rozporu s prve uvedeným odhadem. Palisáda kolem dvorce na Pohansku byla podle zkoumaných vzorků budována z dubových kuláčů, tedy nejkvalitnější dřeviny hojně rostoucí v okolním lužním lese dodnes. Dubové dřevo vydrží na suchu i sto let, ve vodě je jeho životnost prakticky neomezená.⁵⁹ V pórovité, písčité a vlhké půdě Pohanska však musela do země zapuštěná palisáda podléhat poměrně rychle hnilobě. Jde o rozkladný účinek dřevokazných hub, které pro svůj život potřebují teplotu 0—40 °C, přístup kyslíku ze vzduchu a vlhkost dřeva přes 20 %. Odstranění jediné z podmínek hnilobnému procesu zabraňuje;⁶⁰ v námi zkoumaném terénu jsou však naopak všechny v plné míře splněny. Nechybíme tedy, budeme-li životnost palisády odhadovat na čtvrt, maximálně půlstoletí. Ovlivňovala ji totiž také síla jednotlivých kulů, kterou nemůžeme odhadnout s větší přesností (silnější kůly odolávaly déle hnilobě), a též skutečnost, že podstatnějším nahnutím kulů byla palisáda ze své funkce vyřazena. Žádala se po ní větší pevnost (i v části zapuštěné do země) než u kůlové konstrukce domů, které byly svázány v horní části a zachovávaly dostatečnou pevnost i tehdy, když spodní části kulů nahnily nebo dokonce uhnily. Dvacet pět až padesát let je tedy maximální doba trvání jedné fáze opevnění dvorce.

Při kombinaci chronologických aspektů opevnění dvorce je nutno připomenout ještě dva momenty. Především, že prakticky neexistuje žádný časový rozdíl mezi zánikem starší fáze a vznikem mladší fáze. Svědčí pro to shodná orientace stěn obou fází i celkové umístění v témže prostoru bez většího porušování starší půdorysné dispozice. To umožnilo používat některých staveb vybudovaných ve starší fázi i ve fázi mladší, stejně jako shodně umístěná brána dovolovala používat staré přístupové cesty. Za druhé je velmi pravděpodobné, že mladší opevnění bylo zbudováno sou-

⁵⁷ E. Naumowiczówna, Wczesnośredniowieczna osada w Zgnilce, pow. Sepolno Krajeńskie, FAP 12, 1961, str. 237. Též v Novgorodě se odhaduje trvanlivost staveb (budovaných ponejvíce z borovice, smrku a některé části z dubu) na 20 let, i když jejich konec je většinou spojen s požárem (nikoliv přirozeným zánikem zetlením, ke kterému by muselo dojít po delším časovém úseku, neboť šlo o stavby nadzemní) — srov. P. I. Zaturcev, Usadby i postrojki dřevěného Novgoroda, MIA 123, Moskva 1963, str. 164.

⁵⁸ B. Soudský, Bylany — osada nejstarších zemědělců z mladší doby kamenné, Praha 1966, str. 60, 66.

⁵⁹ P. Dutko, F. Lederer, P. Ferjenčík, L. Čížek: Dřevěné konstrukcie, Praha 1966, str. 25.

⁶⁰ P. Dutko a kol., Dřevěné konstrukcie, str. 35.

časně s postavením kostela a že jeho účelem bylo uzavřít chrám do opevněného areálu dvorce.

Na základě všech výše zmíněných fakt lze uvažovat o těchto rámcových absolutních datech obou fází výstavby opevnění velmožského dvorce:

1. *Starší fáze opevnění zanikla v souvislosti s postavením kostela, s vybudováním nové palisády a s počátkem pohřbívání na nekropoli kolem kostela. Stalo se tak nejpravděpodobněji v letech kolem $\pm 863/4$. Lze-li životnost palisádové ohrady odhadnout přibližně na čtvrt, maximálně půlstoletí, došlo k vybudování starší fáze opevnění mezi lety ± 820 až ± 840 .*

2. *Mladší fáze opevnění byla zbudována nejpravděpodobněji v letech kolem $\pm 863/4$ a mohla existovat maximálně do období mezi lety ± 890 až ± 910 . To není v rozporu s tím, že se ve výplni žlábků mladší fáze našla průvlečka blatnického rázu již silně poškozená a s tím, že část hrobů v inventáři posledních třetiny 9. a první poloviny 10. století překrývala žlábek po opevnění mladší fáze.*

Existence dvorce zaujímalá tedy celkově kolem padesáti, maximálně sta let raněstředověké historie Pohanska. Z uvedeného chronologického rámce pokládám za přijatelnější nikoliv meze maximální, neboť palisáda jednak ztratila svůj smysl již tehdy, kdy její pevnost byla podstatněji narušena hnilobou, byť mohla ještě několik let stát, a jednak mohlo dojít v první fázi k jejímu přebudování a v druhé fázi k jejímu zrušení nebo zničení dřívě, než prošla její přirozená životnost.

Analogie a zhodnocení objevu

Opevněné velmožské nebo knížecí dvorce jako základní hospodářské a sídelní jednotky vznikaly všude ve slovanském i neslovanském světě v souvislosti s počátky feudální držby pozemkového vlastnictví a feudálního společenského řádu vůbec. Sídli v nich velmoži či knížata s dvorskými hodnostáři, družiníky a služebnou čeledí. V poměru k bohatství a společenskému postavení jednotlivých velmožů měly i jejich dvorce různou velikost a vybavení. Vždy se však zřejmě odlišovaly od jednoduchých dvorů a usedlostí prostých zemědělců. S růstem feudálního velostatku měli někteří velmoži a zejména knížecí zeměpáni dvorce několik, mnohdy se specializovanými funkcemi. Údaje o knížecích dvorcích jsou známy z písemných pramenů, které se však omezují na výčet dvorských hodnostářů a jen útržkovitě se zmiňují o vnitřním vybavení a funkcích dvorců, takže historikové nemohou podat dostatečně plastický obraz vnějšího vzhledu tohoto útvaru.⁶¹ Ani archeologie však na tom není lépe, neboť výsledky výzkumů zaměřené k těmto otázkám nejsou zatím dostatečné. W. Hensel sice spatřuje panský dvorec v uskupení sídlištních objektů v Luboni u Poznaň,⁶² ale nejde o úplně prozkoumaný celek, stejně jak je tomu u sídlištních komplexů v těsné blízkosti mikulčického hradistě, označovaných za velmožská sídla nebo dvorce.⁶³ Též pokusy východoslovanských archeologů o rekonstrukci velmožských dvorů — choromů zůstávají v počátečních stadiích. Jsou totiž buď odkázáni na kombinaci úlomkovitých archeologických zjištění s historickými prameny,⁶⁴ nebo dospívají ke konkrétnějším představám na základě archeologického

⁶¹ Např. B. D. Grekov, Kijevská Rus, Praha 1953, str. 88—90; L. Karaman, Iz kolijevke hrvatsk prošlosti, Zagreb 1930, str. 160—165.

⁶² W. Hensel, Poznań w zaraniu dziejów, Wrocław 1958, str. 120 n.

⁶³ J. Poullík, Rotundy, str. 125.

⁶⁴ F. A. Bogusevič, O feodalnych dvorach Kijeva 11—13 vv., Archeologija 11, 1957, str. 14—20; T. N. Nikolskaja, K voprosu o feodalnych zamkach v zemlje vjatickej, Kultura drevnej Rusi,

výzkumu v městském prostředí,⁶⁵ kde však patrně měly choromy jiný ráz i funkci než v prostředí venkovském. Archeologické aspekty této otázky se pojí a komplikují s výzkumem hradišť z velmi dlouhého časového úseku (8.—13. století), jejichž funkce byly značně různorodé a časem se měnily. Vidět v nich pouze panské dvorce je neudržitelné. Naopak se zdá, že postupem času u nich nabývala převahu funkce rezidenční, zatímco hospodářství existovalo odděleně.⁶⁶ Dá se tedy říci, že archeologický obraz velmožského dvorce z období raného feudalismu zůstává zatím nejasný. Tím větší význam nabývá odkrytí celého půdorysu dvorce na Pohansku u Břeclavi.

Opevněný dvorec z Pohanska nemá zatím obdoby ve slovanském světě, at co do úplnosti odkryvu, celkového tvaru i vnitřní zástavby. Na druhé straně to není útvar v evropském pravěku a protohistorickém období neznámý. Pomineme-li nesčetné příklady latěnských čtyřbokých šancí, čtvercovitých opevnění římských táborů a menších vojenských zařízení a venkovských vil, které jsou však budovány převážně z kamene, a necháme-li stranou kamenná čtvercovitá opevnění vzniklá ve slovanském světě (u Bulharů) pod přímým byzantským vlivem zprostředkovávajícím antické tradice,⁶⁷ podařilo se mi najít konstrukčně a zčásti i účelově pět velmi blízkých analogií z různých časových období, aniž předpokládám, že by výčet objevených objektů tohoto druhu byl úplný. K nejstarším patří zhruba čtvercovitý dvorec opevněný dřevěnou palisádou (délka stran 75, 75, 95 a 80 m) s pozdněhalštatským materiálem 4.—2. století před n. l. z Krašovic v Čechách.⁶⁸ Další tři příklady pocházejí z doby římské, z oblasti svobodné Germánie; může tedy jít o barbarskou napodobeninu římského vzoru. Archeologicky nejméně dokonale ověřeným nálezem je osada vymezená palisádovým žlábkem do čtverce o straně asi 200 m z Bärhorstu u Nauen.⁶⁹ Rozměry jsou Pohansku mnohem bližší zbytky dvorců obehnaných palisádovými žlábkami, uzavírajícími čtverec o straně 70—75 m z trati Zeijen a druhý z trati Rhee (oba v katastru obce Vries) v Holandsku.⁷⁰ Časově bližší, ale územně velmi vzdálená obdoba, tvarově snad ovlivněná byzantskými prvky, je palisádou opevněná bulharská svatyně čtvercovité podoby (strany 49, 60, 60, 60 m) z 10.—11. století na Tigaševském hradišti v Čuvašské SSR.⁷¹ Zmíněné objekty uvádím jen jako doklad jejich výskytu v hlubší minulosti na značném území a jako pomůcku k vysvětlení některých nálezových detailů a jistou předlohu k rekonstrukčním úvahám, aniž je dávám v přímou a hlubší souvislost s nálezem z Pohanska. Soudím však, že tento objev lze uvádět v přímou souvislost s otázkou tzv. karolinských curtes, k nimž má chronologicky i územně blízko a s nimiž jej pojí řada vnějších i vnitřních funkčních znaků. Karolinské curtes jsou nejen lépe osvětleny písemnými prameny než velmožské dvorce slovanské, ale jejich problematika je již velmi dlouho zkoumána, a to nejen čistě

⁶⁵ P. J. Zaturcev, Novgorod otkrytyj archeologami, Moskva 1967, str. 111 n. Moskva 1966, str. 184—190.

⁶⁶ Srov. Biskupin, lok. 6, W. Szafranski, Wyniki badań archeologicznych w Biskupinie na stanowisku 6, AR 10, 1958, str. 330—343. Obdobná je i situace tvrze a dvora v středověké osadě Mstěnice, zkoumané dr. V. Nekudou.

⁶⁷ Např. čtvercovitá pevnost (o rozměrech asi 100×100 m) Omurtagova u Čatalaru — srov. V. Antonova, Ault na Omurtag pri s. Car Krum, Archeologija (Sofia) 5, 1963, kn. II, str. 49 až 56, obr. 1 — nemluvě o samé Plisee.

⁶⁸ E. Soudská, Obydlí na pozdněhalštatských sídlištích, PA 57/2, 1966, obr. 24 (na str. 587); L. Jansová, PA 48, 1957, str. 425 n.

⁶⁹ O. Doppelfeld, G. Behn: Das germanische Dorf auf dem Bärhorst bei Nauen, PZ 28/29, 1937/8, str. 284 n.; obrázek též u W. Radiga, Die Siedlungstypen in Deutschland, Berlin 1955, obr. 45 na str. 56.

⁷⁰ A. E. van Giffen, Germania 36, 1958, str. 47—48, obr. 5—7, příloha 2.

⁷¹ G. A. Fedorov-Davydov, Tigaševskoje gorodišče, MIA 111, Moskva 1962, str. 52, obr. 2—3.

historicky, ale též archeologicky, takže poskytla i jisté výsledky, byť zatím hodnocené velmi skepticky.

Otázka *curtes* je řešena od počátku tohoto století. První práce vykonali archivář K. Rübel a proslulý německý archeolog C. Schuchhardt, kteří chápali *curtes* jako systém karolinských královských opevnění budovaných Franky podél cest do nově dobytého nepřátelského území (saského, hessenského aj.), na němž sloužily jako zásobovací stanice a chráněná místa k odpočinku pro franská vojska. Rübel se snažil prokázat tuto tezi na základě písemného pramenného materiálu,⁷² Schuchhardt opět podpíral jeho argumenty archeologickými fakty. Vycházejí z popisu *curtes* v *Brevium exempla*, snažil se Schuchhardt najít jejich jednotlivé znaky na objektech v terénu. *Curtis* byla podle jeho výkladu vždy opevněna zdí nebo valem (k tomuto závěru dospěl na základě mylného výkladu zprávy, že vrch oplocení dvora byl někdy chráněn trním, což si představoval jako živý plot, který mohl růst jen na hlinitém valu), opatřeným zděnou nebo dřevěnou branou; sestávala ze dvou částí, vlastní *curtis* (někdy ztotožňována s pojmem *palatium*) s panským domem (*casa dominicata*), kde sídlil podle potřeby velitel táhnoucího vojska, a *curticuly* (někdy ztotožňována s pojmem *haribergum*), což byl ovocný sad, v němž příležitostně tábořilo vojsko. *Curtis* měla podle Schuchhardta čtvercovitou nebo obdélníkovitou podobu o rozloze asi 1 ha, tvar *curticuly* byl zpravidla rozmanitější. Ve svém atlase předhistorických opevnění uvádí na 23 *curtes* z Dolního Saska.⁷³ K Schuchhardtovu pojetí *curtes* jako opevněných etapných stanic rozložených při cestách se nověji připojil W. Görich, vycházející zejména z topografického studia o průběhu starých cest. Vedle pravouhlych tvarů opevněných *curtes* pokládá ve výšinných polohách za typický štítovitý (trojúhelníkovitý) tvar.⁷⁴ Správnost tohoto závěru vidí R. von Uslar potvrzen v tvaru opevnění falce z Quierzy.⁷⁵ Přísně kritické pojetí vycházející z písemného svědectví vnesla do otázky *curtes* H. Döllingová. Poukázala, že pojmem *curtis* se rozumí především hospodářský podnik — dvůr a nikoliv opevnění, a to dvůr jakýkoliv, jen v případě označení *regis*, *regia* jde o dvůr královský. Dvůr podle ní není opevněn valem, ale je pouze ohrazen plotem; není útvarem typicky franským, ale podle svědectví zákoníků byl znám i ostatním germánským kmenům. Döllingová rozebírá podrobně práce Rübelovy, Schuchhardtovy a jiných autorů a dokazuje nedostatečnou podloženost jejich argumentů, plynoucí z nepřesnosti metodiky i nedostatečných výzkumů. Vzhledem k tomu, že karolinská opevnění se v pramenech nazývají *castrum* nebo *castellum* a nikoliv *curtis*, požaduje, aby pojem *curtis* nebyl používán pro dosud známé archeologické objekty takto označované.⁷⁶ S tímto požadavkem nesouhlasí R. von Uslar; soudí, že přes všechnu kritiku je možné pojem *curtis* jako chráněné polohy v archeologickém bádání ponechat. Akceptuje sice, že počet známých opevnění označovaných archeology jako *curtes* je nutné omezit

⁷² K. Rübel, *Reichshöfe im Lippe-, Ruhr- und Diemel-Gebiete und am Hellwege*, Beiträge zur Geschichte Dortmunds und der Grafschaft Mark X, 1901.

⁷³ A. Oppermann—C. Schuchhardt, *Atlas vorgeschichtlicher Befestigungen in Niedersachsen, Hannover 1888—1916*, str. 9—10.

⁷⁴ W. Görich, *Rastorte an alten Strassen*, Ein Beitrag zur hessischen Strassen- und Siedlungsgeschichte, Festschrift E. E. Stengel, Münster-Köln 1952, str. 473 n.; *týž*, *Das Gronauer Alte Schloss über der Salzböde*, Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte 1, 1951, str. 25—41, 6 obr.; *týž*, *Hessische Curtis-Fahrt*, Marburg 1963 (stropjepis).

⁷⁵ R. von Uslar, *Studien zu frühgeschichtlichen Befestigungen zwischen Nordsee und Alpen*, Köln-Graz 1964, str. 59—61.

⁷⁶ H. Dölling, *Haus und Hof in westgermanischen Volksrechten*, Münster—Westfallen 1958, str. 63—71.

(stanovisko A. Stierena), vychází však z toho, že nebylo podstatných rozdílů mezi opevněným táborem, falcí a hospodářským dvorem v královském držení.⁷⁷ Naproti tomu H. Hinz se přiklání k požadavku H. Döllingové vypustit pojem *curtis* z úvah o karolinských opevněních. Vycházejí z písemných pramenů (*Capitulare de villis, Brevium exempla ad describendas res ecclesiasticas et fiscales*) konstatuje, že *curtes* byly velkými specializovanými hospodářskými podniky, které nemusely být ani dvojčlenné (*curtis, curticula*), ani pravoúhlé (to je čistě hypotetický závěr). *Curtis* není opevněna, ale jen ohrazena — palisádou (*tunimus*) nebo pleteným plotem (*sepis*), výjimečně zdí (*murus*). Trní (*spinae*) mohlo být upevněno na vrcholu plotu a nemuselo jít o živý plot, jak soudil Schuchhardt ve snaze zdůvodnit, že *curtis* musela být opevněna hlinitým valem. V oplocení byly brány dřevěné či kamenné, opatřené někdy tzv. *solarii*, tj. výše položenými vzdušnými podlažními — jakousi otevřenou nadstavbou nad branou, sloužící jako strážnice a pozorovatelná. Uvnitř *curtis* byly četné budovy — vedle panského domu řada stavení hospodářských (v popisech bývá uváděno 14—33 budov), zatímco na archeologicky zkoumaných opevněních označovaných za *curtes* byla zástavba podstatně menší. Popisy *curtes* též neznají valy, příkopy a bermy. Objasňuje, že Schuchhardtův pojem *Curtis-Keramik* je velmi vágní a zahrnuje materiál od 8. do 13. století; v důsledku toho nově výzkumy na Schuchhardtových *curtes* ukázaly, že opevnění *curtis* a *curticuly* nejsou v mnohých případech současná. Kritizuje též Görichův postup při vyhledávání a datování domnělých *curtes* podle starého systému cest a odmítá Uslarovu podporu Görichovy myšlenky o štítovitých *curtes*, neboť soudí, že prozkoumaný komplex z Quierzy je pozdněřímský *burgus* nebo vila. Uzavírá konstatováním, že skutečná *curtis* nebyla zatím ještě nikdy prokopána a popsána podle archeologických nálezů.⁷⁸

Závěrem přehledu o problematice *curtes* bych se chtěl ještě zmínit, že se k ní úzce pojí otázka karolinských falcí. Falc totíž nebyla nic jiného než *curtis* se svými funkcemi převážně hospodářskými, v nichž však zesílila stránka sídelní a reprezentativní, která se archeologicky projevuje tím, že panský dům se přeměnil v rozsáhlý palác, v němž má dočasnou rezidenci panovník v době svého pobytu na falci a chrám, který byl nutným zařízením dvorské reprezentace a hmotným výrazem spojení světské a církevní moci.⁷⁹

Srovnajme nyní písemná svědectví i úvahy o karolinských královských *curtes* s nálezem pozůstatků slovanského dvorce na Pohansku u Břeclavi. *Ve shodě s písemnými zprávami o curtes je tento dvorec ohrazen dřevěnou palisádou*. Soudím na rozdíl od některých citovaných autorů, že palisáda zde stejně jako u *curtes* měla mimo jiné i funkci obrannou; v případě Pohanska o tom výrazně svědčí její mohutnost. Dostatečně pevná palisáda skýtala stejně dobré obranné možnosti, zejména proti náhlému přepadení, jako dřevěnohlinitá hradba. Přirozeně sama o sobě, stejně jako kterékoliv jiné, byť sebemohutněji zbudované opevnění, nebyla by žádnou překážkou pro nepřítele, pokud by nebyla obsazena dostatečným množstvím bojovníků a přístup k ní nebyl ztěžován intenzivní stělbou. Tento předpoklad však byl na Pohansku zřejmě splněn; svědčí o tom hroby bojovníků se zbraněmi a ostruhami, rozmístěné kolem kostela v dvorci. Jsou neklamným dokladem, že tu trvale sídlili příslušníci

⁷⁷ R. von Uslar, *Studien*, str. 61.

⁷⁸ H. Hinz, *Germania* 45, 1967, str. 130—142; *týž*, *Zum Problem der karolingischen Curtis*, *PZ* 43/44, 1965/6, str. 320.

⁷⁹ A. Hejna, *PA* 56/2, 1965, str. 530—532.

stálého raněfeudálního vojska — knížecí družiny.⁸⁰ Měly-li karolinské curtes podobné dřevěné ohrady jako dvorec na Pohansku, nelze zcela vylučovat i jejich vojenskou funkci; v tomto smyslu pokládám názory Döllingové a Hinzovy za hyperkritické a dávám spíše za pravdu R. von Uslarovi.

Dalším znakem dvorce z Pohanska je jeho *značná zastavěnost budovami obytného i hospodářského charakteru*; vedle 25 různých jam je to 34 větších staveb. I když je třeba je rozdělit mezi dvě fáze (některé mohly existovat v obou fázích!), je to stále ještě takový počet staveb, jaký je uváděn u popisů curtes. K tomu dále přistupují různé ohrady, patrně pro dobytek a velké objekty v těsném sousedství dvorce. Vzhledem k velikosti i poměrně důkladnému opevnění, které jej staví nad obyčejné selské usedlosti, je možné jej pokládat za dvorec velmožský. Používám záměrně tohoto neurčitého termínu, neboť o hierarchii velkomoravské společnosti nemáme přesnějších zpráv a pokud by i byly, zůstalo by stejně problémem, které archeologické komplexy jednotlivým vrstvám připsat. Nelze samozřejmě prokázat, že dvorec na Pohansku byl majetkem vládnoucího knížecího rodu Mojmirovců, i když je zřejmé, že dolní a střední Pomoraví bylo jádrem jejich státu a tedy i jejich rodové domény, a i když nálezy z hrobů na Pohansku ukazují na přímou souvislost s bohatými objevy z Mikulčic a Starého Města.

U dvorce na Pohansku je vedle jeho funkce hospodářské značně zesílena i jeho funkce sídelně-reprezentační. Je tam již chrám s narthem, který v rámci moravských poměrů nepatří k nejmenším; mohly se v něm konat vedle běžných bohoslužeb i jiné reprezentační obřady, jednání apod. Není tam ještě palác, ale několik dobře zbudovaných objektů se základy z kamene spojovaného maltou a s náročně upravenými otopnými zařízeními, řadících se do jedné linie za chrámem a vytvářejících pevně sevřený sídlištní útvar. Není bez zajímavosti, že se tam objevují stavby s ohništi chráněnými bočními zídками s hlubokým základem, umožňující zřejmě mimo jiné odvádění kouře pomocí pevného dymníku;⁸¹ stejná otopná zařízení kombinovaná s dřevěnou konstrukcí stavby se našla i na královské falci v Paderbornu ve vrstvě druhé poloviny 8. století.⁸² *Zdůrazněná sídelně-reprezentační stránka dvorce na Pohansku ho přibližuje k funkční náplni falci*, tj. míst, na nichž občas pobýval franský a později německý panovník při svém neustálém pohybu po vlastní zemi. I když se též ve franské říši začaly poměrně záhy vytvářet náběhy k stálé residenci panovníka v Ingelheimu a v Cáchách, aniž po několika staletí došlo k jejich konečné realizaci, není vyloučeno, že obdobně i na Moravě mojmirovská knížata neměla jediné residence (i když náznaky toho se snad vytvářely),⁸³ ale vykonávala svou vládu, správní a soudní funkce rovněž při objížďení jednotlivých oblastí své říše, přičemž dočasně sídla na jednotlivých větších dvorcích.

Pravoúhlý tvar opevnění dvorce v obou stavebních fázích není rovněž zanedbatelným znakem. H. Hinz sice označuje pravoúhlý tvar curtis za hypotetický předpoklad Schuchhardta a jeho následovníků, což je sice pravda, avšak nelze jej vyvrátit, neboť pro to chybí jak písemné, tak archeologické argumenty. I když žádný písemný

⁸⁰ F. Kalousek, *Bewaffnung und Heereswesen im Grossmährischen Reich, Grossmähren und die christliche Mission bei den Slawen*, Wien 1966, str. 85–92.

⁸¹ B. Dostál, *SPFBU E 12*, 1967, str. 101–102, obr. 6.

⁸² Objekt mi laskavě ukázal a s jeho chronologií mě seznámil vedoucí tamějšího výzkumu p. W. Winkelmann.

⁸³ Srovnej diskusi J. Poulika a V. Hrubého: *V. Hrubý, Staré Město, velkomoravský Velhrad*, Praha 1965, str. 363–370; *tjž*, Staré Město Velhrad, Praha 1964, str. 59–62; *J. Poulik, Rotundy*, str. 113–123; *tjž*, *Pevnost v lužním lese*, Praha 1967, str. 233–234, 239–245.

pramen neříká, jaký tvar karolinská *curtis* měla, fakt karolinské renesance antických tradic je nesporný a nelze vyloučit, že se projevil i ve stavebních dispozicích tohoto sídlištního útvaru.

Závěr

Shrneme-li tedy základní znaky dvorce zjištěného na Pohansku, shledáme, že má všechny podstatné znaky karolinské *curtis*, jak nám je zachycují franské písemné prameny a jak je interpretují historikové i archeologové. Nebyla-li podle mínění H. Hinze na Západě dosud žádná *curtis* archeologicky prozkoumána,⁸⁴ podařilo se poprvé získat úplný archeologický obraz funkčně shodného útvaru na Pohansku u Břeclavi. Domnívám se, že tento objev může v rámci řešení celoevropské problematiky raněfeudálních sídlištních forem přispět i k objasnění otázky karolinských *curtes*. Není totiž vyloučeno, že *půdorysný tvar a vnitřní uspořádání dvorce z Pohanska je výsledkem vlivů ze západní karolinské oblasti*, které se v našich zemích od sklonku 8. století uplatňovaly i v jiných sférách duchovní i hmotné kultury. Na Pohansku samém zjišťujeme karolinské vlivy též v některých ozdobách, v typech dlouhých křulových domů i v typech otopného zařízení. *Kulturně je ovšem dvorec z Pohanska nesporně záležitostí slovanskou*, jak o tom svědčí většina nálezů z jeho areálu. Možnost její srovnávání s karolinskou *curtis* je dokladem, že velkomoravská ekonomika i společenská struktura byla svou úrovní velmi blízká franské. Ekonomický a společenský vývoj na Velké Moravě byl hnán vnitřními silami slovanského prostředí, pouze jeho vnější jevové znaky dostávaly v některých případech ráz imitace internacionální módy, do které se zapojovala i velkomoravská vládnoucí vrstva.

INVENTÁRNÍ ČÍSLA VYOBRAZENÝCH STŘEPŮ

Obr. 8: 1 — 10.134; 2 — 8.289; 3 — 4.705; 4 — 3.927; 5 — 3.931; 6 — 3.534; 7 — 3.929; 8 — 4.707; 9 — 34.856; 10 — 9.292; 11 — 3.944; 12 — 4.725; 13 — 3.945; 14 — 4.724; 15 — 24.784; 16 — 24.329; 17 — 23.740; 18 — 24.761; 19 — 24.765; 20 — 24.326; 21 — 23.764; 22 — 24.778; 23 — 24.779; 24 — 24.783; 25 — 24.460; 26 — 24.780; 27 — 8.238; 28 — 4.908.

Obr. 9: 1 — 58.053; 2 — 58.678; 3 — 58.679; 4 — 58.054; 5 — 58.682; 6 — 63.040; 7 — 58.279; 8 — 58.055; 9 — 58.278; 10 — 58.286; 11 — 63.051; 12 — 9.439; 13 — 2.932; 14 — 9.477; 15 — 3.448; 16 — 9.441; 17 — 9.444; 18 — 2.935; 19 — 10.206; 20 — 4.267; 21 — 3.199; 22 — 9.484; 23 — 4.268; 24 — 3.201; 25 — 9.469; 26 — 3.208.

Obr. 10: 1 — 5.163; 2 — 22.899; 3 — 23.747; 4 — 5.544; 5 — 23.744; 6 — 25.138; 7 — 23.741; 8 — 23.745; 9 — 22.902; 10 — 23.742; 11 — 8.196; 12 — 23.756; 13 — 7.758; 14 — 45.874; 15 — 45.875; 16 — 45.854; 17 — 45.855; 18 — 10.693; 19 — 10.691.

Obr. 11: 1 — 60.426; 2 — 59.212; 3 — 60.148; 4 — 59.696; 5 — 25.958; 6 — 25.962; 7 — 25.953; 8 — 25.959; 9 — 25.954; 10 — 59.704; 11 — 60.149; 12 — 25.960; 13 — 59.705; 14 — 58.445; 15 — 25.979; 16 — 25.980; 17 — 4.169; 18 — 3.600; 19 — 3.595; 20 — 24.657; 21 — 3.596; 22 — 24.686; 23 — 24.647; 24 — 3.594; 25 — 3.606; 26 — 25.626; 27 — 60.337; 28 — 10.944; 29 — 10.947; 30 — 10.961; 31 — 3.134.

Obr. 8—11: Vše zmenšeno na 1/3.

⁸⁴ H. Hinz, PZ 43/44, 1965/6, str. 320.

DIE BEFESTIGUNG DES GROSSMÄHRISCHEN HERRENHOFES IN POHANSKO BEI BŘECLAV

Während der Grabung der Kirchenruinen und des Gräberfeldes im nordwestlichen Teil des grossmährischen Burgwalls Pohansko bei Břeclav wurden in der Unterlage schmale und tiefe Rinnen festgestellt, die ein verhältnismässig verwickeltes und anfangs unverständliches System bildeten. Nach der Aufdeckung des ganzen Systems (Abb. 13) in den Grabungssaisonen 1959—1964 zeigte es sich, dass die Rinnen in zwei Phasen eine fast quadratische Fläche umschlossen, in der sich ausser der Kirche und der Grabstätte ungefähr 34 Wohn- und grosse Wirtschaftsbauten und 32 kleinere Gruben befanden, und dass sie demnach Palisadenbefestigungsreste eines umfangreichen Wirtschaftskomplexes — eines Herrenhofes bildeten (Taf. XVII).

Die Rinnen konnten teils nach der dunkleren Verfärbung ihrer Ausfüllung, teils nach den Streifen, die sich darüber in der Humusschicht zogen, unterschieden werden (Taf. XVIII, XIX). Der Tiefe und teilweise auch der Breite nach kann man Rinnen einer Palisadenbefestigung (Tiefe 80—120 cm, Breite etwa 50 cm) und Rinnen niedrigerer Umzäunungen (Tiefe 10—40 cm, Breite etwa 30 cm) unterscheiden. Wenn wir 30—40 cm (von der Unterlage bis zur ursprünglichen Erdoberfläche aus dem 9.—10. Jahrhundert) den angeführten Tiefen zurechnen, könnten die Palisadenbefestigung etwa 3 m und die Umzäunungen etwa 1,5 m hoch sein. Dass die recht mächtige Palisade als Befestigung dienen konnte, beweist die Feststellung, dass die Palisade als Hauptbefestigungsart bei den älteren slawischen Burgwällen vorausgesetzt und nachweisbar ist.

Die ältere Palisadenbefestigung (Abb. 2, 3) umfriedete ein fast quadratisches Areal mit einer Seitenlänge von 64—70 m und einer Fläche von etwa 4230 qm. In ihrem nordwestlichen Teil war durch ein niedrigeres Gehege ein Raum vom Ausmass 15—16 × 65 m (Fläche 1040 qm) abgetrennt, worin durch eine Querrinne (Taf. XXIII:4) eine Fläche von 10 × 16 m (160 qm) abge sondert war. Hart am südöstlichen Rand der älteren Palisadenbefestigung lag eine andere Umzäunung (Taf. XXIV:1,2), die in zwei Phasen erbaut worden war: die kleinere und anscheinend ältere (Länge 65 m, Breite 9—11 m, Fläche 650 qm) und die grössere und anscheinend um etwas jüngere (Länge 70 m, Breite 11—13 m, Fläche etwa 900 qm), obwohl auch diese mit der älteren Bauphase der Palisadenbefestigung zusammenhing. Die beiden Umzäunungen dienten entweder zum Absperrern von Vieh, oder sie sollten die umgrenzte Fläche vor dem Vieh schützen. Während es in der nordwestlichen Umzäunung keine ausdrücklichen Spuren älterer Bauten gab (die dortigen Baureste hängen mit der späteren Befestigungsphase zusammen), befanden sich in der südöstlichen Umzäunung mindestens zwei grosse Pfostenbauten (Nr. 106, 109), die den Hauptteil der Umzäunung ausfüllten. Hart am nordöstlichen Rand der älteren Befestigung lag eine rechteckige Einfriedung vom Ausmass 21,5 × 17 m (Fläche 358 qm), mit einem Eingang von der Gehöftseite (die Spuren blieben unter dem Kirchenfundament); ihre Rinnerartigen Überreste (Taf. XXIII, XXV:4) sind noch tiefer als die Spuren der Palisadenbefestigung (sie sind durchschnittlich 90 cm, stellenweise sogar 120 cm tief; dazu sind der ursprünglichen Erdoberfläche 50—70 cm zuzurechnen), so dass ihre Höhe zu 4 m rekonstruiert werden kann. Es kann nicht ausgeschlossen werden, dass diese Einfriedung von kultischer Bedeutung war und eine heidnische Kultstätte schützte; die Überreste ihrer Inneneinrichtung in Gestalt einiger eingetieften Objekte und Pfostengruben waren soweit durch spätere Beisetzungen und Bautätigkeit beschädigt, dass ihre Interpretation problematisch bleibt; immerhin entspricht die Plazierung der Kirche direkt in diese Einfriedung der Tendenz der christlichen Missionäre, die Gotteshäuser an Stelle der alten heidnischen Kultstätten zu gründen. — Der Eingang in die ältere Befestigung des Hofes war auf der nordöstlichen Seite (Taf. XXVI:1,2). Er war 275 cm breit; die Palisade war an beiden Seiten des Einganges in einem Abschnitt von mehreren Metern verstärkt (ja vielleicht verdoppelt) und von der Innenseite untergestützt (Abb. 6:1). In einem Abstand von etwa 2 m vor dem Eingang zog sich eine fast 15 m lange Reihe von 7 Pfosten, die wahrscheinlich das Gerüst einer Flechtwand bildeten; diese Wand verhinderte die direkte Erstürmung des Tores und zwang die Ankömmlinge, einen schmalen, leicht kontrollierbaren und leicht zu verteidigenden Raum zu passieren (Abb. 6:2,3).

Die spätere Palisadenbefestigung (Abb. 4,5) umschloss ein trapezförmiges Areal mit 80—100 m langen Seiten (Fläche etwa 7900 qm); ihre Seiten waren ebenso orientiert wie bei der älteren Phase. Durch den Befestigungsumbau wurde die Fläche des Gehöftes vergrössert, damit in dieselbe offensichtlich auch die Kirche einbezogen werden konnte. Dicht an ihrer südöstlichen Ecke wurden Spuren von weiteren niedrigeren Umzäunungen gefunden (auf dem Plan 13 nicht angeführt). Der 250 cm breite Eingang in die spätere Palisadenbefestigung wurde durch ein gründlicheres Tor mit einem bedachten Überbau versehen, der auf drei Seitenpfosten und auf einem Paar Mittelpfosten stand (Taf. XXVI:3,4; Abb. 7). Die drei Pfosten in der nördlichen Ecke des Hofes, die rechteckige Abfallanhäufung in seiner östlichen Ecke und eine Reihe von Pfostenlöchern längs der südöstlichen Palisadenseite deuten an, dass sich in den Ecken und stellenweise auch entlang

der Palisade (besonders beim Eingang) mehr als 1 m hohe Holzumgänge (die nicht überall Spuren in der Unterlage lassen mussten) befinden mussten; sie ermöglichten den Verteidigern die Aussicht und das Schiessen über den Palisadenrand, der stellenweise schiesschartenartig hergerichtet sein konnte. Eine ähnliche Einrichtung musste es auch bei der älteren Palisadenbefestigung geben.

In der Ausfüllung der Palisadenrinnen wurden verkohlte Eichenholzstückchen gefunden. Zum Palisadenbau wurden also Eichenpfosten benutzt. Weiter befanden sich in den Palisadenrinnen Tierknochenreste, keramische Scherben (Abb. 8—11) und andere Funde (Abb. 12). Diese Funde konnten sowie beim Bau der Palisade als auch bei deren Verfall in die Rinnenausfüllung gelangen. Deshalb haben sie keine wesentliche chronologische Bedeutung, sondern sie ergänzen nur stratigraphische Beobachtungen, welche die Rinnen in Beziehung mit besser datierbaren Objekten (Kirche, Gräber, Siedlungsobjekte) stellen. Die Funde, besonders die keramischen, unter denen man vom typologischen Standpunkt aus drei Gruppen unterscheiden kann (I — dickwändige unverzierte Scherben mit steilem Rand (Prager Typus) und primitiv verzierte und besser geformte Scherben des Donautypus; II — reich verzierte, gut gemachte und gebrannte mittelburgwallzeitliche Ware; III — hart gebrannte, graue, leicht verzierte Scherben mit rinnenartig geformten Rändern — entwickelte grossmährische und nachgrossmährische Ware), beweisen, dass man die Existenz der beiden Phasen in die mittlere Burgwallzeit setzen kann. Der Fund einer bronzenen Schlaufe mit zungenartigem pflanzverzierten Ansatz (Abb. 12:9,9a) der dem Fund von Blatnica nahesteht und der in der Ausfüllung der späteren Palisadenrinne gefunden wurde, bezeugt, dass die spätere Palisade vor der Wende des 8.—9. Jahrhunderts nicht entstehen konnte. Weitere chronologische Stützen ausser der Stratigraphie bestehen in zwei Erwägungen: 1. Der Tatbestand, dass das Areal des Gehöftes in beiden Befestigungsphasen identisch ist (in der späteren Phase nur vergrössert) und dass die Befestigungsseiten dieselbe Orientierung haben, beweist, dass zwischen dem Verfall der älteren Befestigungsphase und dem Ausbau der späteren Phase praktisch kein Zeitunterschied, sondern eine unmittelbare Zeitfolge besteht. 2. Die maximale Dauer der beiden Befestigungsphasen des Hofes ist durch die maximale Haltbarkeit der in die Erde eingelassenen Holzpfostenkonstruktion in unseren Bedingungen gegeben, die sich ungefähr auf ein Vierteljahrhundert bis auf ein halbes Jahrhundert beläuft. Das Eichenholz, aus dem die Palisade hergestellt wurde, hat unter Wasser sehr lange Haltbarkeit, aber in Pohansko standen die in die Erde eingelassenen Pfosten unter Einfluss des verhältnismässig bald abfäulenden und Verrottung, und darum mussten die Pfosten verhältnismässig bald abfäulen. Der befestigte Hof existierte also etwa 50 Jahre; und auch wenn wir die vorausgesetzte Haltbarkeit der Palisade verdoppelten, konnte ihre Dauer nicht ein Jahrhundert überschreiten; d. h. er gehört völlig der mittleren Burgwallzeit zu.

Die Hauptergebnisse der stratigraphischen Feststellungen im Areal des Hofes sind folgende: Die ältere Palisadenrinne ist durch die Kirche (die meisten Spezialisten mit der Tätigkeit der byzantinischen Mission verbinden) überdeckt und weiter durch die spätere Palisadenrinne (die gleichzeitig mit der Gründung der Kirche erbaut wurde) angeschnitten. Die Überreste der älteren Palisade und der mit ihr zusammenhängenden Umzäunungen werden weiter durch einige mit der späteren Palisadenbefestigung gleichzeitig entstandene Siedlungsobjekte (Nr. 83, 96, 100, 101, 102, 105, 107, 122 — die hier leider chronologisch nicht voll ausgenutzt werden können, da die Analyse ihres Inventars bisher nicht durchgeführt wurde) und 32 Skelettgräber überdeckt (ausser 6 anderen Gräbern, die die Palisadenrinne so eng berühren, so dass sie nicht während der Existenz der Palisade ausgegraben werden konnten), die Inventar, besonders Frauenschmuck Veligrader Gepräges (Filigranohrringe, Knöpfe mit gepresster und granulierter Verzierung usw.) enthielten, das in das letzte Drittel des 9. und in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts zu setzen ist. Diese Tatsache bestätigt, dass es zum Verfall der älteren Palisadenbefestigung irgendwann um die Wende des 2. und 3. Drittels des 9. Jahrhunderts kommen musste. Damals entstand auch die spätere Palisadenbefestigung des Hofes. Diese und deren Eingang wurden von einer stattlichen Menge von Gräbern (besonders die Gruppe der Gräber beim Tor — Taf. XXVI:3.4) respektiert; jene Gräber mussten also in jener Zeit ausgegraben worden sein, als die jüngere Palisade stand. Dem gegenüber schneiden 13 Gräber die spätere Palisadenrinne an; zwei davon enthielten wieder in das letzte Drittel des 9. und in die erste Hälfte des 10. Jahrhunderts datierbares Inventar. Daraus ergibt sich, dass in dieser Zeitspanne die spätere Palisade nicht nur entstand, sondern auch unterging, was auch der vorausgesetzten Haltbarkeit der Pfosten entspricht. Wenn wir also die Dauer der einzelnen Befestigungsphasen des Hofes in absoluten Daten ausdrücken sollen, dann handelt es sich bei der älteren Phase um die Zeitspanne zwischen $\pm 820/840$ bis $\pm 863/4$ und bei der späteren Phase um die Zeitspanne zwischen $\pm 863/4$ bis $\pm 890/910$. Wahrscheinlicher sind die engeren chronologischen Rahmen, besonders deshalb, weil die Palisade früher überbaut und in der zweiten Phase abgeschafft oder vernichtet werden konnte, bevor ihre natürliche Haltbarkeit verging.

Die Funktion des beschriebenen Gebildes kann nicht nur von der Befestigung, sondern vor allem von der inneren Verbauung aus (die in der Rekonstruktion nicht angeführt ist) beurteilt werden. Es scheint sogar, dass die Befestigung hier eine sekundäre Rolle spielte, da sie verhältnismässig primitiv erbaut wurde, was mit dem mächtigen Befestigungssystem der grossmährischen Burgwälle kontrastiert. Obwohl vor der Analyse des Inventars die Zugehörigkeit der Siedlungsobjekte (34 grosse Wohn- und Wirtschaftsobjekte, 25 kleinere Gruben) zu einigen Befestigungsphasen nicht ganz klar ist, bieten sie hinreichende Belege für die wirtschaftlich-, erzeugungs- und Residenz-representative Funktion des ganzen Komplexes, den man angesichts seiner Ausdehnung als Herrenhof bezeichnen könnte.

Die Existenz der Herrenhöfe als elementarer Wirtschaftseinheiten der sich formierenden feudalen Klasse und des feudalen Bodenbesitzes ist durch schriftliche Quellen überall im slawischen und auch nichtslawischen europäischen Milieu belegt. Eine vollkommene Vorstellung über ein solches Gebilde fehlte, weil es nicht überzeugend und anschaulich archäologisch bewiesen war. Der Fund von Pohansko ist der erste klare Beweis dieser Art und hat in seiner Form und Vollständigkeit in der slawischen Welt keine Analogie. Seiner einzelnen Merkmale wegen kann er vor allem mit den gleichzeitigen karolingischen Curtes (deren Problematik historisch und auch archäologisch vom Anfang des 20. Jahrhunderts gelöst wird) verglichen werden. Wenn die neuesten von Schriftquellen ausgehenden und die archäologischen Interpretationen kritisch bewertenden Arbeiten von H. Dölling und H. Hinz zum Schluss gelangen, dass bisher nie eine karolingische Curtis archäologisch durchforscht wurde, meine ich, dass der Fund von Pohansko auch zur archäologischen Lösung dieser Frage beitragen kann. Wenn wir nämlich die Schriftquellenaussage und Überlegungen über die königlichen karolingischen Curtes mit dem Befund von Pohansko vergleichen, tauchen viele Übereinstimmungen auf. Der Herrenhof von Pohansko war durch eine Palisade (tunimus) und nicht durch eine Holzerdekonstruktion befestigt. Er ist verhältnismässig dicht mit Wohn- und Wirtschaftsobjekten bebaut (wenn wir nur mechanisch rechnen, bleiben für jede Phase 17 grössere Siedlungsobjekte ausser 12–13 Wirtschaftsgruben; diese Zahlen stimmen mit denen überein, die in der Beschreibung der Curtes angeführt sind). Die Existenz der Kirche mit deren Repräsentationsmöglichkeiten im Hof von Pohansko nähert ihn funktionell zu den karolingischen Pfalzen an. Bemerkenswert ist auch seine rechteckige Form, die im Einklang mit den Einflüssen der karolingischen Renaissance antiker Traditionen ist. Der Herrenhof von Pohansko ist freilich slawisch, wie das eindeutig das Übergewicht des darin gefundenen Inventars beweist. Er wuchs aus den inneren Bedingungen der ökonomischen Entwicklung der slawischen Gesellschaft unserer Länder im 9. Jahrhundert heraus. Es ist aber nicht auszuschliessen, dass sein Grundriss und seine innere Anordnung Ergebnisse westlicher karolingischer Einflüsse sind, die sich in unseren Ländern seit Ende des 8. Jahrhunderts auch in anderen Sphären der geistlichen und materiellen Kultur (in Pohansko z. B. im Schmuck, in Beheizungseinrichtungen, und vielleicht auch in langen Pfostenhäusern) durchsetzten. Die grossmährische gesellschaftliche Oberschicht imitierte offenbar die internationale Mode nicht nur im Schmuck, sondern auch in der christlichen Ideologie und vielleicht auch in einigen Seiten des Wirtschaftsunternehmens. Die hervorgehobene repräsentative Residenzfunktion des Hofes in Pohansko fordert auch zur Erwägung auf, ob die Diskussion über die Lokalisation der mojmiridischen Residenz nicht auf falschen Voraussetzungen beruht. Es ist ganz gut möglich, dass die Mojmiriden nicht nur eine einzige Residenz hatten (obwohl sich dazu Andeutungen bilden konnten, ebenso wie in Frankreich in den Pfalzen Ingelheim und Aachen der Fall war), sondern dass sie ihre Herrschaft, Verwaltungs- und Gerichtswesen während der Bereisung einzelner Gebiete ihres Reiches vollbrachten, wobei sie zeitweilig ausser den Burgwällen auch auf einzelnen grösseren Herrenhöfen wohnten. Die Entdeckung der Überreste eines Herrenhofes in Pohansko trägt also zur Lösung mancher Teilfragen der frühfeudalen Epoche bei, die nicht nur für Grossmähren, sondern für ganz Europa gemeinsam sind.